

Μνήμων

Τόμ. 31 (2010)

Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς. Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945-1956

ΑΓΓΕΛΟΣ ΝΤΑΛΑΧΑΝΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.28](https://doi.org/10.12681/mnimon.28)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΝΤΑΛΑΧΑΝΗΣ Α. (2012). Μεταξύ παροικίας, μητρόπολης και διασποράς. Στρατηγικές μετανάστευσης για τους Έλληνες της Αιγύπτου, 1945-1956: <html />. *Μνήμων*, 31, 187-214. <https://doi.org/10.12681/mnimon.28>

ΑΓΓΕΛΟΣ ΝΤΑΛΑΧΑΝΗΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΠΑΡΟΙΚΙΑΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΟΡΑΣ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ
ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ, 1945-1956

Ο ελληνικός πληθυσμός που εγκαταστάθηκε σταδιακά στην Αίγυπτο από τις αρχές του 19ου αιώνα άρχισε να εγκαταλείπει τη χώρα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Η μετακίνηση αυτή διακόπηκε στα χρόνια του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, αλλά επανενεργοποιήθηκε και απέκτησε πιο καθαρά χαρακτηριστικά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Αυτή τη χρονική περίοδο, και ενώ στους κόλπους της ελληνικής παροικίας βρισκόταν σε εξέλιξη μία δημόσια συζήτηση για την «αναπροσαρμογή»¹ στη χώρα του Νείλου, οι Αιγυπτιώτες ξεκίνησαν να αποχωρούν προς δύο βασικές κατευθύνσεις: προς την Ελλάδα και προς προορισμούς οι οποίοι αποτελούσαν ήδη κέντρα της ελληνικής διασποράς. Η μελέτη της δεύτερης περίπτωσης, της μετανάστευσης δηλαδή των Ελλήνων από την Αίγυπτο το χρονικό διάστημα που ακολούθησε το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι την κρίση του Σουέζ το 1956, αποτελεί το βασικό θέμα αυτού του άρθρου.

Η μετανάστευση των Αιγυπτιωτών δεν υπήρξε μόνο προϊόν ατομικής πρωτοβουλίας, αλλά οργανώθηκε και υποστηρίχθηκε από παροικιακούς, κρατικούς και διεθνείς οργανισμούς. Πιο συγκεκριμένα, ήταν το αποτέλεσμα της συνεργασίας του Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου της Αλεξάνδρειας (στο εξής ΕΕΕΑ)² με το ελληνικό κράτος, μέσω και των διπλωματικών του υπηρεσιών

---

1. Η «αναπροσαρμογή» της ελληνικής παρουσίας στο νέο αιγυπτιακό περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφωνόταν μετά την κατάργηση των Διομολογήσεων το 1937, αποτέλεσε κάτι σαν σλόγκαν των διαφόρων φορέων της παροικίας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, αν και καθένας έδινε διαφορετικό περιεχόμενο στην έννοια της «αναπροσαρμογής», ανάλογα με την ιδεολογική του τοποθέτηση και τα συμφέροντά του. Βλ. Anthony Gorman, «The Failures of Readjustment (Αναπροσαρμογή): The Post-War Egyptian Greek Experience», *Journal of the Hellenic Diaspora* 35.2 (2009) 45-60.

2. Το Ελληνικό Εμπορικό Επιμελητήριο της Αλεξάνδρειας (ΕΕΕΑ) ιδρύθηκε το 1901 από Έλληνες επιχειρηματίες της Αιγύπτου με την αρωγή του ελληνικού κράτους. Ύπηρξε το δεύτερο ελληνικό εμπορικό επιμελητήριο μετά από αυτό της Κωνσταντινούπολης, το οποίο

στην Αίγυπτο και των υπηρεσιών μετανάστευσης στην Ελλάδα, και με διεθνείς οργανισμούς. Οι οργανισμοί αυτοί ήταν η Διακυβερνητική Επιτροπή Μετανάστευσης από την Ευρώπη³ (στο εξής ΔΕΜΕ) και το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (στο εξής ΠΣΕ).⁴ Η εμπλοκή των παραπάνω φορέων στην οργάνωση της μετανάστευσης βρίσκεται στο επίκεντρο της ανάλυσης που ακολουθεί. Το εμπειρικό υλικό προέρχεται από τρία διαφορετικά αρχεία: αυτό του ΕΕΕΑ, το ιστορικό αρχείο του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών και το αρχείο της ΔΕΜΕ. Αυτό το ανεκμετάλλευτο μέχρι στιγμής αρχειακό υλικό μάς επιτρέπει, μέσα από μία διαφορετική, λιγότερο στατική, προσέγγιση να μελετήσουμε ένα κεντρικό επεισόδιο της ιστορίας της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο κατά τη διάρκεια μιας περιόδου που δεν έχει μέχρι στιγμής ερευνηθεί ικανοποιητικά.

Μία «σιωπηλή» μετανάστευση

Το θέμα της μετανάστευσης των Ελλήνων από την Αίγυπτο τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια θίγεται σχεδόν επιγραμματικά σε ένα μέρος της ιστοριογραφίας όπου περιγράφεται είτε ως «διαρροή»⁵ είτε με πιο δραματικό τόνο ως «ρήγμα στο παροικιακό οικοδόμημα».⁶ Αυτή η «σιωπή» ερμηνεύεται ως εξής. Αυτές οι εργασίες, όταν αναφέρονται στην ελληνική παροικία της Αιγύπτου την περίοδο που μελετάμε, διαπνέονται συχνά από έναν έντονο συναισθηματισμό, ο οποίος οφείλεται στο προσωπικό βίωμα των συγγραφέων.⁷ Η χρήση του αρχειακού υλικού σε αυτές τις μελέτες είναι αποσπασματική και δεν ακολουθεί πάντα επιστημονικά κριτήρια. Οι συγγραφείς ανήκουν στην κατηγορία εκείνη των Αιγυπτιωτών που «επαναπατρίστηκαν»⁸ κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1960

ιδρύθηκε το 1890 και λειτούργησε μέχρι το 1922. Πρώτος πρόεδρος του ΕΕΕΑ μέχρι το 1911 ήταν ο Εμμανουήλ Μπενάκης.

3. Η Διακυβερνητική Επιτροπή Μετανάστευσης από την Ευρώπη (ΔΕΜΕ) ιδρύθηκε το Δεκέμβριο του 1951 στη Γενεύη με τη συμμετοχή των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών και της Ελλάδας, προκειμένου να οργανώσει και να εκτελέσει ένα ευρύ πρόγραμμα μεταπολεμικής μετανάστευσης από ευρωπαϊκές χώρες προς διάφορους μεταναστευτικούς προορισμούς.

4. Το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (ΠΣΕ) είναι μία χριστιανική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1948 για να προωθήσει την ιδέα της οικουμενικότητας του χριστιανισμού και της ενότητας μεταξύ των χριστιανών. Με έδρα τη Γενεύη, το ΠΣΕ συμμετέχει σε προγράμματα μετανάστευσης και αρωγής προσφύγων.

5. Ευθύμιος Σουλογιάννης, *Η θέση των Ελλήνων στην Αίγυπτο*, Αθήνα 1999, σ. 217-220.

6. Μανώλης Γιαλourάκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων*, Αθήνα, Μητρόπολις, 1967, σ. 212.

7. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις εργασίες των Μ. Γιαλourάκη, *ό.π.*, Ευθ. Σουλογιάννη, *ό.π.*

8. Ο όρος «επαναπατρισμός» μπαίνει σε εισαγωγικά γιατί η χρήση του είναι καταχρηστική. Η πλειοψηφία των Αιγυπτιωτών που έφτασαν στην Ελλάδα είχαν γεννηθεί στην

και δεν ακολούθησαν τους δρόμους της μετανάστευσης. Γι' αυτούς η αποχώρηση από την Αίγυπτο συνδέθηκε *de facto* με το νασερικό καθεστώς και ειδικότερα με τα μέτρα των εθνικοποιήσεων των αρχών της δεκαετίας του 1960. Η σύνδεση της αποχώρησης από την Αίγυπτο με την πολιτική του Νάσερ αποτέλεσε έτσι μία «ελλαδοκεντρική» ερμηνεία.⁹ Αυτή δημιούργησε, και στη συνέχεια συντήρησε, μία αντινασερική μυθολογία,¹⁰ η οποία υπερτονίζει το ρόλο του νασερικού καθεστώτος, αποσιωπά το ρόλο των πατριωτικών οργανώσεων και του ελληνικού κράτους στη διαδικασία αποχώρησης, και κατά συνέπεια υποβαθμίζει τη σημασία της μετανάστευσης των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων.

Μία συμπληρωματική ερμηνεία γι' αυτή τη «σιωπή» είναι η ακόλουθη. Το ποσοστό των Ελλήνων που μετανάστευσε τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια είναι μικρό συγκριτικά με το συνολικό ελληνικό πληθυσμό της Αιγύπτου στα τέλη της δεκαετίας του 1940.¹¹ Το ειδικό βάρος λοιπόν αυτής της διαδικασίας είναι περιορισμένο για να προκαλέσει το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον. Αντιμετωπίζεται είτε ως μία αντίδραση σε οικονομικά προβλήματα¹² είτε ως μία διαδικασία που οφειλόταν σε λόγους ώθησης και προσέλκυσης μεταναστών (*push-pull factors*).¹³ Με την υιοθέτηση της τελευταίας προσέγγισης, μάλιστα, το συνδυασμό δηλαδή

Αίγυπτο, πολλοί εξάλλου δεν είχαν ποτέ πριν επισκεφτεί την Ελλάδα. Αποτέλεσε γι' αυτούς περισσότερο επιστροφή σε μία «φανταστική μητρόπολη» παρά σε μία «πατρίδα».

9. Ακόμα και στο επίπεδο της αυτοβιογραφίας, λιγιστά είναι τα έργα Αιγυπτιωτών οι οποίοι δεν κατευθύνθηκαν προς την Ελλάδα, αλλά προς άλλους προορισμούς. Αναφέρουμε ενδεικτικά την αυτοβιογραφία του Δημήτρη Πρωτοψάλτη, ο οποίος έφυγε από το Πορτ Σάιτ το 1949 και μετανάστευσε στην Αυστραλία: Δημήτρης Πρωτοψάλτης, *Τα τέσσερα σπίτια*, Αθήνα, Εκδόσεις Σταφυλίδη, 2004.

10. Η αντινασερική μυθολογία εξακολουθεί να βρίσκει έρεισμα στους κόλπους των «επαναπατρισθέντων» Αιγυπτιωτών. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει η Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου (*Προβλήματα μετανάστευσης-παλινοστήσης*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1986, σ. 46), ο αριθμός των Ελλήνων της Αιγύπτου που επαναπατρίστηκε υπολογίζεται σε 70.000 περίπου. Σημαντικό μέρος αυτών έφτασε στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και τα χρόνια που ακολούθησαν. Σήμερα, η κοινότητα των Αιγυπτιωτών στην Ελλάδα μέσω συλλόγων διατηρεί την ιδιαίτερη ταυτότητά της, που τη διαφοροποιεί όχι μόνο από τους Ελλαδίτες αλλά και από τις άλλες κοινότητες της ελληνικής διασποράς και ομογένειας. Η «δαμινοποίηση» του Νάσερ και ο υπερτονισμός του ρόλου του στην υπόθεση της αποχώρησης των Ελλήνων από την Αίγυπτο συντηρούν μία μυθολογία η οποία λειτουργεί συνεκτικά, νομιμοποιεί τις ηγεσίες αυτών των συλλόγων και απωθεί κάθε συλλογική ευθύνη των Ελλήνων για τη θέση στην οποία βρέθηκαν τη μεταπολεμική περίοδο.

11. Σύμφωνα με την αιγυπτιακή επίσημη απογραφή του 1947 (*Population Census of Egypt of 1947*, Κάιρο, Government Press, 1954, σ. 3), οι Έλληνες υπήκοοι της Αιγύπτου ανέρχονταν σε 57.427.

12. Floresca Karanasou, *Egyptianisation: The 1947 law and the foreign communities in Egypt*, PhD thesis, University of Oxford, 1992.

13. Alexander Kazamias, «The 'Purge of the Greeks' from Nasserite Egypt: Myths and Realities», *Journal of the Hellenic Diaspora* 35.2 (2009) 13-34.

οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων που ωθούν ή προσελκύουν μετανάστες, ελλοχεύει ο κίνδυνος να υποβαθμιστεί η πολυπλοκότητα του μεταναστευτικού φαινομένου μέσω της υπερβολικής έμφασης σε μία τεχνοκρατικού τύπου σύγκριση κόστους-οφέλους ανάμεσα στη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής. Οι μετανάστες έτσι μετατρέπονται σε παθητικούς πρωταγωνιστές της μεταναστευτικής διαδικασίας.

Στις περιπτώσεις που αναφέραμε η μετανάστευση των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων δεν αναλύεται ικανοποιητικά ως προς τους λόγους που την προκάλεσαν, τις στρατηγικές που αναπτύχθηκαν, τη μορφή που πήρε και τα αποτελέσματα που τελικά παρήγαγε, παρά απλώς ως προοίμιο της αποχώρησης, η οποία εντατικοποιήθηκε μετά την κρίση του Σουέζ το 1956 και κορυφώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Όχι μόνο δεν εξηγείται γιατί ορισμένοι επέλεξαν τότε να μεταναστεύσουν και κάποιοι άλλοι όχι, αλλά δεν τονίζεται, στην περίπτωση που μας απασχολεί εδώ, ο ενεργός ρόλος των παροικιακών, κρατικών και διεθνών οργανισμών στη μεταναστευτική διαδικασία.¹⁴

Το θέμα της αποχώρησης των Ελλήνων από την Αίγυπτο ένα μέρος της ιστοριογραφίας το αντιμετωπίζει συνολικά ως ένα ζήτημα το οποίο οφειλόταν σε δύο παράλληλα χρονικά φαινόμενα: στην άνοδο του αιγυπτιακού εθνικισμού και στην αποαποικιοποίηση.¹⁵ Ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες επισημαίνεται πως η αποχώρηση οφειλόταν και στην αδυναμία των Ελλήνων να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα, ο ρόλος του αιγυπτιακού εθνικισμού παραμένει κεντρικός.¹⁶ Η χρήση του όρου «έξοδος», μάλιστα, που χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει την αποχώρηση των Ελλήνων, ενέχει μία ιδεολογική χροιά καθώς υπονοείται μία ταύτιση με τη γνωστή βιβλική ιστορία, όπου αναγωγικά οι σύγχρονοι Αιγύπτιοι και ο Νάσερ παίζουν το ρόλο του διώκτη.¹⁷

14. Για το ρόλο των διεθνών οργανισμών στη μεταναστευτική διαδικασία και τον τρόπο με τον οποίο καθορίζουν την πορεία της μετανάστευσης βλ. Graziella Bertocchi and Chiara Strozzi, «International migration and the role of institutions», *Public Choice* 137 (2008) 81-102.

15. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Μ. Γιαλουράκης, *ό.π.*, Floresca Karanasou, «The Greeks in Egypt: from Mohammed Ali to Nasser, 1805-1961», Richard Clogg (επιμ.), *The Greek Diaspora in The Twentieth Century*, Λονδίνο, Macmillan Press, 1999, σ. 24-57. Για μία πιο λεπτομερή καταγραφή της ιστοριογραφίας σχετικά με την αποχώρηση της πλειοψηφίας των Ελλήνων από την Αίγυπτο βλ. Α. Kazamias, *ό.π.*, σ. 13-14.

16. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Ευθ. Σουλογιάννης, *ό.π.*· Σοφιανός Χρυσοστομίδης, «Ελληνική παροικία Αιγύπτου. Η Έξοδος», *Αρχαιοτάξιο* 4 (Μάιος 2002) 117-131.

17. Σ. Χρυσοστομίδης, *ό.π.*· Abd Al-Wahhab Bakr, «The Greek Exodus: An Egyptian perspective», *Journal of the Hellenic Diaspora* 35.2 (2009) 93-100· John Sakkas, «Greece and the mass exodus of the Egyptian Greeks, 1956-1966», *Journal of the Hellenic Diaspora* 35.2 (2009) 101-116.

Μόνο πρόσφατα, τόσο ο Αλέξανδρος Καζαμιάς¹⁸ όσο και ο Anthony Gorman,¹⁹ χωρίς να παραβλέπουν τη σημασία των παραπάνω «εξωτερικών» φαινομένων, επικεντρώθηκαν στους «εσωτερικούς», ενδοπαροικιακούς παράγοντες, οι οποίοι όχι μόνο υπονόμισαν τη συνέχιση της παρουσίας των Ελλήνων στην Αίγυπτο, αλλά προκάλεσαν ευθέως την αποχώρηση από εκεί. Ακόμη και αυτή η προσέγγιση όμως μοιάζει προβληματική. Ο διαχωρισμός σε «εξωτερικούς» και «εσωτερικούς» παράγοντες συσκοτίζει τις πολλές διαστάσεις του φαινομένου, καθώς αποσιωπά το ρόλο του εθνικού κέντρου, της «μητέρας-πατρίδας», και της δυναμικής που απέκτησε η μετακίνηση μέσα στο πλαίσιο της ελληνικής διασποράς.

Στην παρούσα μελέτη θα εστιάσουμε στο ζήτημα της μετανάστευσης των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων και μέχρι την κρίση του Σουέζ το 1956. Η επιλογή του 1956 ως χρονολογικού ορίου καταδεικνύει τη συνέχεια του φαινομένου της μετανάστευσης από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου μέχρι τότε και το αποσυνδέει από την άνοδο των Ελεύθερων Αξιοματικών στην εξουσία το 1952 και του ίδιου του Νάσερ το 1954. Θα εξετάσουμε το εμπειρικό υλικό που αναφέραμε παραπάνω χρησιμοποιώντας ως αφετηρία την προσέγγιση των «εσωτερικών», ενδοπαροικιακών παραγόντων οι οποίοι καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη θέση των Ελλήνων στην Αίγυπτο, αλλά δεν θα περιοριστούμε σε αυτούς. Η εξέταση του θέματος απαιτεί την υιοθέτηση τριών διαφορετικών οπτικών: της αιγυπτιακής πραγματικότητας (εθνικής και παροικιακής), της ελλαδικής, αλλά και του χώρου της ελληνικής διασποράς. Προκειμένου να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα του φαινομένου, η ανάλυση που ακολουθεί θα γίνει σε τρεις κλίμακες: α) στην ατομική, εστιάζοντας στο ρόλο των φορέων του μεταναστευτικού φαινομένου, β) σε επίπεδο θεσμικών οργάνων, μέσα από την εξέταση του ρόλου του ΕΕΕΑ, της ΔΕΜΕ και του ΠΣΕ, που συμμετείχαν στη διαδικασία, και γ) σε κρατικό επίπεδο, ερευνώντας την πολιτική του ελληνικού κράτους, όπως αυτή σχεδιάστηκε από το εθνικό κέντρο και εφαρμόστηκε από τις διπλωματικές αρχές στην Αίγυπτο.

Εκτός του πεδίου των αιγυπτιακών σπουδών, η μελέτη αυτή φιλοδοξεί να συνεισφέρει στην κατανόηση της ιστορίας της ελληνικής διασποράς και της ελληνικής μεταπολεμικής μετανάστευσης. Η απουσία, μέχρι πρόσφατα, αρχαιακού υλικού εμπόδιζε τη μελέτη της τελευταίας, και για το λόγο αυτόν η σχετική ιστοριογραφία εξετάζει το φαινόμενο της μετανάστευσης περισσότερο με όρους εγκατάστασης (immigration),²⁰ παρά με όρους κινητικότητας ή αναχώρησης

18. Α. Kazamias, *ό.π.*

19. Α. Gorman, *ό.π.*

20. Αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένα έργα που αφορούν και την ιστορία της ελληνικής διασποράς τη μεταπολεμική περίοδο: Ιωάννης Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας της*

(emigration).²¹ Επικεντρώνεται, δηλαδή, στη μελέτη των Ελλήνων μεταναστών μετά την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής, δίνοντας έμφαση στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα, στον τρόπο οργάνωσης των ομογενών και στο βαθμό ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής. Στην περίπτωση, όμως, που μελετάμε μας δίνεται η δυνατότητα να δούμε με όρους κέντρου-περιφέρειας, μέσω μιας περιφερειακής μετανάστευσης, τους μηχανισμούς και τη λογική με την οποία το ελληνικό κράτος προγραμμάτισε και έφερε εις πέρας το δικό του πρόγραμμα μετανάστευσης και τον τρόπο με τον οποίο εντάχθηκαν σε αυτό μέλη της ελληνικής διασποράς.

Εγκαταλείποντας την Αίγυπτο

Μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ενώ η μεταβατική περίοδος για την κατάργηση των Διομολογήσεων πλησίαζε προς το τέλος και η Σύμβαση Εγκαταστάσεως δεν υπογραφόταν,²² η ανησυχία στους κόλπους των

νεοελληνικής διασποράς, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1993· Λίνα Βεντούρα, *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999· Richard Clogg (επιμ.), *The Greek Diaspora in The Twentieth Century*, ό.π.· Μαρία Δαμηλάκου, *Έλληνες μετανάστες στην Αργεντινή*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο της Εμπορικής Τράπεζας, 2004· Dimitris Tziovas (επιμ.), *Greek Diaspora and Migration since 1700*, Σάρεϋ, Ashgate, 2009.

21. Μία απόπειρα προσέγγισης προς αυτή την κατεύθυνση, με έμφαση στο ρόλο του ελληνικού κράτους για την περίοδο από το 1950 μέχρι το 1974, έγινε στο άρθρο της Λίνας Βεντούρα, το οποίο βασίζεται στο βιβλίο της για τους Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο (βλ. σημ. 20): Lina Ventouras, «Greek Governments, Political Parties and Emigrants in Western Europe: Struggles for Control (1950-1974)», *Revue Européenne des Migrations Internationales* 17.3 (2001) 43-65. Για την περίοδο μετά το 1974 η ίδια ιστορικός επανήλθε πρόσφατα με τη συμμετοχή της σε ένα συλλογικό τόμο: Lina Ventouras, «État grec et diaspora. Des 'émigrés' à l'Hellénisme œcuménique'», Stéphane Dufoix, Carine Guerassimoff, Anne de Tinguy (επιμ.), *Loin des yeux, près du cœur. Les États et leurs expatriés*, Παρίσι, Presses de Sciences Po, 2010, σ. 239-259. Έμφαση στα θέματα της οικονομίας και της ανάπτυξης δίνει η η ακόλουθη μελέτη: Costas G. Vgenopoulos, *La migration de l'après-guerre en Grèce*, Αθήνα, Editions Papazisis, 2003.

22. Οι Διομολογήσεις ήταν συμφωνίες οι οποίες ρύθμιζαν τη θέση των ξένων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην Αίγυπτο παρέμειναν σε ισχύ μέχρι το 1937, αρκετά χρόνια δηλαδή μετά τη διάλυση της Αυτοκρατορίας. Το καθεστώς των Διομολογήσεων προσέφερε στους ξένους υπηκόους των διομολογητικών χωρών τη δυνατότητα να μετακινούνται και να εμπορεύονται χωρίς περιορισμούς, απολαμβάνοντας ταυτόχρονα φορολογική και δικαστική ασυλία. Η πρώτη χώρα που σύναψε σχετικές συμφωνίες ήταν η Γαλλία το 1536, ενώ και άλλες ευρωπαϊκές χώρες ακολούθησαν στη συνέχεια το παράδειγμά της. Η Ελλάδα ήταν η τελευταία χώρα η οποία απέκτησε τα διομολογητικά προνόμια για τους υπηκόους της το 1855. Οι διομολογήσεις καταργήθηκαν το 1937 με τη συνθήκη του Montreux. Σ' αυτή προβλεπόταν δωδεκαετής μεταβατική περίοδος για την πλήρη κατάργηση των προνομίων. Η συνθήκη του Montreux προέβλεπε πως το μελλοντικό καθεστώς διαμονής των ξένων στην Αίγυπτο θα ρυθμιζόταν πριν το τέλος της μεταβατικής περιόδου με διμερείς συμφωνίες,

Ελλήνων αναφορικά με το μέλλον τους στην Αίγυπτο εντεινόταν καθώς η ελληνική παροικία αδυνατούσε να προχωρήσει στην περίφημη («αναπροσαρμογή»). Στην ανησυχία αυτή συνέτεινε το έντονο πρόβλημα της ανεργίας στους κόλπους της ελληνικής παροικίας, που προέκυψε από την αποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων μετά τον πόλεμο και την απόλυση του προσωπικού που εργαζόταν σε αυτές, και η ταυτόχρονη αποστράτευση σημαντικού αριθμού Αιγυπτιωτών από τις τάξεις του στρατού της Μέσης Ανατολής.²³ Ο ανταγωνισμός των Ελλήνων εργαζομένων με τους Αιγυπτίους και τους άλλους ξένους δε λειτουργούσε πάντα προς όφελος των πρώτων. Παρά τα μέτρα τα οποία λήφθηκαν από τους παροικιακούς οργανισμούς, τις προξενικές αρχές και το Πατριαρχείο για την αντιμετώπιση της ανεργίας και παρά τις προοπτικές εργασίας που παρουσιάζονταν στην Άνω Αίγυπτο και στις Βρετανικές στρατιωτικές υπηρεσίες της Διώρυγας του Σουέζ, ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια φαίνεται σε διπλωματικές και άλλες αναφορές πως το μεταναστευτικό ρεύμα βρισκόταν σε εξέλιξη.²⁴

Οι πρώτοι που μετανάστευσαν ήταν άποροι και άνεργοι, οι οποίοι αναχώρησαν χρησιμοποιώντας κυρίως οικογενειακά και κοινωνικά δίκτυα. Μαζί με αυτούς, αναχώρησαν και μικροκεφαλαιούχοι, οι οποίοι μετέφεραν τις αποταμιεύσεις τους εκτός Αιγύπτου προκειμένου να τις επενδύσουν. Η αναχώρηση ανέργων και ατόμων χαμηλών ή μηδενικών εισοδημάτων όχι μόνο δεν ανησυχούσε την ηγεσία της ελληνικής παροικίας,²⁵ αλλά ήταν και ευπρόσδεκτη κα-

---

Συμβάσεις Εγκαταστάσεως ανάμεσα στην Αίγυπτο και καθεμία χωριστά από τις πρώην διομολογητικές χώρες. Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ελλάδας και της Αιγύπτου ξεκίνησαν το 1947 και μετά από διάφορα στάδια σταμάτησαν οριστικά το 1951 χωρίς ποτέ τα δύο μέρη να καταλήξουν σε συμφωνία. Η Αίγυπτος, πριν ακόμα από την επανάσταση των Ελεύθερων Αξιωματικών στις 23 Ιουλίου 1952, είχε αποφασίσει να ρυθμίσει το θέμα της εισόδου και διαμονής των ξένων στη χώρα με νόμο κοινό για όλους τους ξένους υπηκόους που διέμεναν στη χώρα και όχι με διμερείς συμφωνίες, οι οποίες σύμφωνα με τους επικριτές τους θα αποτελούσαν αναβίωση των Διομολογήσεων.

23. Αλέξανδρος Κιτρορέφ, «Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος», *Μνήμων* 9 (1983) 1-32.

24. Ιστορικό Αρχείο ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών (ΑΥΕ)/1947/10/1, 135/2/1/27, Πειραιάς, 22/3/1947, Υ.Δ.Τ., Διεύθυνση Αλλοδαπών, Καραμούζης προς Κέντρο Αλλοδαπών «Περί μεταναστεύσεως», *Δεκαπενθήμερο Δελτίο του Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου Αλεξανδρείας*, 569 (15/1/1948) 10-11· Αρχείο Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου Αλεξανδρείας (ΑΕΕΕΑ), 57, Γενικών Βασιλικών Προξενίων Ελλάδος, Αλεξανδρείας, 1947-1955, Σημείωμα εμπιστευτικόν επί της θέσεως ωρισμένων ζητημάτων ενδιαφερόντων το Γενικόν Προξενείον της Ελλάδος διά την ετοιμαζομένην υπ' αυτού σύνομον ανασκόπησιν έτους 1948 (χ.χ.-χ.τ.).

25. Το ρόλο της ηγεσίας της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο κρατούσε ουσιαστικά η μεγαλοαστική τάξη της Αλεξανδρείας, τα μέλη της οποίας ήλεγχαν τους δύο βασικούς παροικιακούς οργανισμούς της πόλης: την Ελληνική Κοινότητα Αλεξανδρείας (ΕΚΑ) και το Ελληνικό Εμπορικό Επιμελητήριο Αλεξανδρείας (ΕΕΕΑ). Συχνά τα μέλη της κοινοτικής

θώς έδινε προσωρινή λύση στο πρόβλημα της ανεργίας. Επιπλέον, η παρουσία τους θεωρούνταν «βάρος» στα παροικιακά φιλανθρωπικά ιδρύματα, τα οποία ήδη αντιμετώπιζαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα, ενώ συνιστούσε επίσης και απειλή για τη διατάραξη της κοινωνικής τάξης της παροικίας. Το τελευταίο γινόταν εντονότερο σε μία περίοδο κατά την οποία ο Εμφύλιος Πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη στην Ελλάδα και τα αντικομμουνιστικά αντανάκλαστικά τόσο της παροικιακής ηγεσίας όσο και των εκπροσώπων του ελληνικού κράτους στην Αίγυπτο ήταν ιδιαίτερα οξυμμένα.²⁶ Ακόμα και στα επόμενα, μετά τον Εμφύλιο, χρόνια διατυπωνόταν η ανησυχία πως η ύπαρξη μιας μάζας απόρων θα μπορούσε να αποτελέσει πρόσφορο έδαφος για την εξάπλωση των κομμουνιστικών ιδεών στην Αίγυπτο.²⁷ Σύμμαχος των ελληνικών διπλωματικών αρχών ήταν οι Αιγύπτιοι κρατικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι όχι μόνο αντιμετώπιζαν με εχθρότητα τους κομμουνιστές, αλλά παρακινούσαν τους Έλληνες διπλωμάτες να απομακρύνουν τους άνεργους προκειμένου να εξασφαλιστούν περισσότερες θέσεις εργασίας για τους Αιγυπτίους.²⁸

Ενώ λοιπόν η μετανάστευση, η οποία βασιζόταν για την ώρα στην ατομική πρωτοβουλία, ξεκινούσε, ο «επαναπατρισμός» δεν αποτελούσε στα τέλη της δεκαετίας του 1940 μία ρεαλιστική επιλογή για τους Αιγυπτίους, εξαιτίας του Εμφυλίου Πολέμου. Το ελληνικό κράτος, από τη μεριά του, δεν επιθυμούσε να υποδεχθεί ομογενείς από την Αίγυπτο την εποχή που το ίδιο εκπονούσε ένα πρόγραμμα μετανάστευσης για τους κατοίκους της Ελλάδας. Το ενδεχόμενο άφιξης στην Ελλάδα ενός μεγάλου αριθμού απόρων, οι οποίοι θα μπορούσαν να ενστερνιστούν κομμουνιστικές ιδέες σε μία περίοδο κατά την οποία ο αντικομμουνισμός εξελισσόταν σε κεντρικό ιδεολογικό δόγμα του ελληνικού κράτους, δεν μπορούσε να γίνει δεκτό. Δεν πρέπει εξάλλου να υποτιμούμε το γεγονός πως η προσφυγική εμπειρία του 1922 ήταν ακόμα νωπή στη συλλογική μνήμη. Οι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους συνιστούσαν ψυχραιμία και αυτοσυγκράτηση, όπως άλλωστε και πριν τον πόλεμο, επιδιώκοντας είτε να παραμείνουν

επιτροπής της ΕΚΑ κατείχαν θέσεις και στο διοικητικό συμβούλιο του ΕΕΕΑ, ενώ είχαν αναπτύξει διαχρονικά στενές σχέσεις με τα μέλη της πολιτικής ελίτ της Ελλάδας.

26. ΑΥΕ/1947/10/1, 21214, Αθήνα, 17/3/1947, Απόρρητο, Μπένσης προς Πρεσβεία Κάιρου. Αναφορά Κέντρου Αλλοδαπών Πειραιά περί κομμουνιστικής δράσης Ελλήνων στην Αίγυπτο. ΑΥΕ/1948/103/1/6/3, 1065, Κάιρο, 15/3/1948, Άκρωις Απόρρητο, Μαυροκέφαλος προς Τριανταφυλλίδη. Για το θέμα των Ελλήνων κομμουνιστών στην Αίγυπτο βλ. Anthony Gorman, «Egypt's Forgotten Communists: The Postwar Greek left», *Journal of Modern Greek Studies* 20 (2002) 1-27. Katerina Trimi-Kyrou, «Être internationaliste dans une société coloniale: le cas des Grecs de gauche en Égypte (1914-1960)», *Cahiers d'Histoire, Les Gauches en Égypte, XIXe-XXe siècles* 105-106 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2008) 85-117.

27. ΑΥΕ/1951/95/2/3/1, 8972, Αλεξάνδρεια, 18/12/1951, Λιάττης προς Πρεσβεία Κάιρου.

28. ΑΥΕ/1947/12/6/1, 1915, Κάιρο, 17/5/1947, Τριανταφυλλίδης προς ΥΠΕΞ.

οι Έλληνες στην Αίγυπτο είτε να μεταναστεύσουν προς άλλους προορισμούς. Οι οδηγίες του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών προς την ελληνική πρεσβεία στο Κάιρο ήταν σαφείς: «νοείται ότι αποκρούομεν απολύτως την έλευσιν αυτών εις Ελλάδα [..] παρακαλούμεν όπως εξετάσητε μόνον την δυνατότητα απορροφήσεως των περί ων πρόκειται εις άλλας εν Αιγύπτω εργασίας [...] ή της μεταναστεύσεως αυτών εις γειτονικάς χώρας».²⁹

Η μετανάστευση δεν αποτέλεσε μόνο μία αυθόρμητη διαδικασία χωρίς την εμπλοκή άλλων παραγόντων, όπως αφήνει να εννοηθεί η μάλλον παθητική έννοια της «διαρροής» που χρησιμοποιείται σε μέρος της ιστοριογραφίας. Αντιθέτως, ήταν αποτέλεσμα συγκεκριμένης μεθόδευσης με συγκεκριμένους στόχους. Το ελληνικό κράτος δεν απέτρεπε τους Αιγυπτίους απλώς από το να επιστρέψουν στην Ελλάδα, όπως με παράπονο σημειώνει ο Χρυσοστομίδης,³⁰ αλλά έστησε ένα μηχανισμό στην Αίγυπτο σε συνεργασία με την ηγεσία της παροικίας για τη μετανάστευση προς μακρινούς προορισμούς. Ήταν μία διαδικασία στην οποία κεντρικός ήταν ο ρόλος του ΕΕΕΑ.

Συνδυάζοντας εμπόριο και μετανάστευση

Όπως οριζόταν από το καταστατικό του, βασικό μέλημα του ΕΕΕΑ ήταν η προώθηση των οικονομικών, εμπορικών και επαγγελματικών υποθέσεων των Ελλήνων εμπόρων και επαγγελματιών της ευρύτερης περιφέρειας της Αλεξάνδρειας. Όπως, όμως, εύστοχα έχει προτείνει ο Gorman, θα πρέπει να αντιληφθούμε το ΕΕΕΑ περισσότερο ως μία λέσχη επιχειρηματιών,³¹ οι οποίοι βρίσκονταν σε στενή επαφή και με τα κέντρα πολιτικής εξουσίας στην Ελλάδα. Από το 1947 και μετά, υπό την προεδρία του βιομήχανου Δημήτριου Ζερμπίνη, το ΕΕΕΑ ασχολήθηκε ενεργά με το θέμα της μετανάστευσης των άπορων και άνεργων μελών της παροικίας. Σε ένα πρώτο στάδιο, η βοήθεια που προσέφερε περιοριζόταν στη συγκέντρωση πληροφοριών για πιθανούς προορισμούς. Έπειτα δημοσίευε αυτές τις πληροφορίες στο *Δεκαπενθήμερο Δελτίο* του ΕΕΕΑ και υποψήφιοι μετανάστες από όλη την Αίγυπτο απευθύνονταν στα γραφεία του προκειμένου να ενημερωθούν για τους όρους και τις απαραίτητες διατυπώσεις για τη μετανάστευση και εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής.³²

29. ΑΥΕ/1948/94/4/4/2, 48431, Αθήνα, 2/12/1948, Κοντουμάς προς Τριανταφυλλίδη.

30. Σ. Χρυσοστομίδης, *ό.π.*, σ. 131.

31. Anthony Gorman, «Repatriation, Migration or Readjustment: Egyptian Greek dilemmas of the 1950s», Dimitris Tziovas (επιμ.), *Greek Diaspora and Migration since 1700*, *ό.π.*, σ. 61-72, *ιδίως* σ. 64.

32. ΑΕΕΕΑ/Βιβλίων παρεχομένων εξυπηρετήσεων. Από το βιβλίο παρεχομένων εξυπηρετήσεων του ΕΕΕΑ φαίνεται πως το 1948 146 ενδιαφερόμενοι προσήλθαν στα γραφεία του ΕΕΕΑ προκειμένου να ζητήσουν πληροφορίες για τις δυνατότητες μετανάστευσης στις γαλλικές αποικίες και στην Αυστραλία.

Με δεδομένη την απουσία ενός κεντρικού συντονιστικού οργάνου για τη διευκόλυνση της μετανάστευσης, η διοίκηση του ΕΕΕΑ, προκειμένου να συλλέξει πληροφορίες για τις δυνατότητες μετανάστευσης, ερχόταν σε επαφή με Έλληνες διπλωμάτες, κάποιοι από τους οποίους είχαν ήδη υπηρετήσει στην Αίγυπτο. Μία τέτοια περίπτωση αποκαλύπτει η αλληλογραφία που αντάλλαξαν από το Μάρτιο του 1949 και για ένα περίπου έτος ο βιομήχανος και πρόεδρος τότε του ΕΕΕΑ, Ιωάννης Παντελίδης, με το Γεώργιο Καψαμπέλη, διπλωμάτη στην Ελληνική Πρεσβεία του Μπουένος Άιρες στην Αργεντινή όταν ξεκίνησε η επικοινωνία. Ο Καψαμπέλης ήταν γνωστός στην παροικία καθώς είχε υπηρετήσει για τέσσερα χρόνια (1931-1935) στο Γενικό Προξενείο της Αλεξάνδρειας και για μερικούς μήνες στη διάρκεια του 1943 στην πρεσβεία στο Κάιρο. Στο διάστημα της παραμονής του στην Αίγυπτο είχε δημιουργήσει κοινωνικές επαφές, τις οποίες διατήρησε και μετά την αναχώρησή του από εκεί. Πριν μεταβεί στην Αργεντινή μάλιστα είχε υπηρετήσει στην Ιερουσαλήμ (1946-1948) ως Γενικός Πρόξενος, από όπου διατήρησε επικοινωνία με μέλη της ΕΚΑ.³³

Στόχος του Παντελίδη ήταν η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλήνων οι οποίοι ζούσαν στο εξωτερικό, μέσω ενεργοποίησης των οργανισμών της Διασποράς (κοινοτικών οργανισμών, επιμελητηρίων, συλλόγων), για την εξυπηρέτηση κοινών οικονομικών συμφερόντων.³⁴ Φαίνεται πως οι ιθύνοντες του ΕΕΕΑ αντιλαμβάνονταν την ελληνική διασπορά ως έναν ενοποιημένο εμπορικό χώρο, όπου η οικονομική δραστηριότητα θα προωθούνταν από τα ίδια τα μέλη της και τους οργανισμούς της. Ο ρόλος του ΕΕΕΑ ξέφευγε από τα στενά όρια των παροικιακών οικονομικών συμφερόντων και των διμερών εμπορικών επαφών καθώς οι άνθρωποι του αντιλαμβάνονταν την ελληνική διασπορά ως μία παγκοσμιοποιημένη κοινότητα, τα μέλη της οποίας εμπορεύονταν μεταξύ τους, αντάλλασαν πληροφορίες για επιχειρηματικές ευκαιρίες, πλούτιζαν.

Σε μεταγενέστερη επικοινωνία ανάμεσα στους δύο άνδρες, το Σεπτέμβριο του 1949, ο Παντελίδης ζήτησε πληροφορίες σχετικά με τις απαραίτητες διατυπώσεις για όσους Αιγυπτιώτες επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Αργεντινή.³⁵ Μέσα σε αυτόν το φανταστικό ενοποιημένο εμπορικό χώρο της διασποράς επιφύλασσόταν ένας ρόλος για όσους επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν. Ακόμα και στην περίπτωση που οι επαγγελματικές ασχολίες των υποψήφιων μεταναστών δεν συνέπιπταν με τα εμπορικά ενδιαφέροντα του ΕΕΕΑ, το γεγονός πως

33. ΑΕΕΕΑ/62/Εμπορικής και οικονομικής φύσεως πληροφορίαί περί Αργεντινής, Αλληλογραφία μετά Βασιλικής Πρεσβείας Αργεντινής, 463/49, Αλεξάνδρεια, 29/3/1949, Παντελίδης προς Καψαμπέλη.

34. Στο ίδιο.

35. ΑΕΕΕΑ/62/Εμπορικής και οικονομικής φύσεως πληροφορίαί περί Αργεντινής, Αλληλογραφία μετά Βασιλικής Πρεσβείας Αργεντινής, 1540/49/8, Αλεξάνδρεια, 13/9/1949, Παντελίδης προς Καψαμπέλη.

είχαν ζήσει στην Αίγυπτο και ήταν εξοικειωμένοι με την αιγυπτιώτικη πραγματικότητα μπορούσε να λειτουργήσει προς όφελος των εμπορικών συμφερόντων των Ελλήνων επιχειρηματιών. Η μετανάστευση των άπορων και άνεργων Αιγυπτιωτών συνιστούσε έναν έμμεσο τρόπο για τη διείσδυση του αιγυπτιώτικου κεφαλαίου σε νέες αγορές, όπου οι μετανάστες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως συνδετικοί κρίκοι ενός διευρυμένου μεταναστευτικού-εμπορικού δικτύου σε όλο τον κόσμο, όπου υπήρχε ελληνική διασπορά. Το ΕΕΕΑ εξάλλου επεδίωκε να διατηρήσει την επαφή με τους Αιγυπτιώτες και μετά την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής, ώστε εκείνοι να μεταφέρουν πληροφορίες για επαγγελματικές δραστηριότητες, προοπτικές μετανάστευσης και διάφορες εμπορικές ευκαιρίες.³⁶

Όπως σημείωνε τη δεκαετία του 1890 ο Francesco Crispi, ένας από τους πρώιμους υπέρμαχους της ιταλικής μετανάστευσης, για τη σχέση των μεταναστών με το κράτος από το οποίο έφευγαν: «[emigrants] are like arms which a country extends far away into foreign places to draw them into its orbit of labor and exchange relations; they must be like an enlargement of the boundaries of its actions and its economic power».³⁷ Αναγωγικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε πως το ΕΕΕΑ επεδίωκε την επέκταση της οικονομικής επιρροής των μελών του. Επιπλέον, μέσω της ενασχόλησής του με τη μετανάστευση, το ΕΕΕΑ ισχυριζόταν πως προσέφερε «εθνικές υπηρεσίες»,³⁸ καθώς απάλλαξε την παροικία από τα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να αποδειχθούν επικίνδυνα για την κοινωνική ειρήνη, δίνοντας μία διέξοδο διαφορετική από τον «επαναπατρισμό», ανταποκρινόμενο έτσι στις οδηγίες του ελληνικού κράτους.³⁹

Η χώρα που αποτέλεσε το βασικό προορισμό ήταν η Αυστραλία.⁴⁰ Η ύπαρξη σε αυτή μιας δυναμικής ελληνικής παρουσίας ήδη πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο⁴¹ και η οργάνωση ενός προγράμματος υποδοχής μεταναστών από το 1947 έπαιξαν σίγουρα ρόλο στο να προσελκύσει Έλληνες μετανάστες από την Αίγυπτο. Η αυστραλιανή κυβέρνηση είχε εκφράσει την προτίμησή της

36. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Αλεξάνδρεια, 18/9/1951, Μηλιαράκης προς ΕΕΕΑ.

37. Το απόσπασμα παρατίθεται στο Donna R. Gabaccia, *Italy's Many Diasporas*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge, 2003, σ. 139.

38. «Περί μεταναστεύσεως», *Δεκαπενθήμερο Δελτίο του Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου Αλεξανδρείας* 569 (15/1/1948) 10-11.

39. ΑΥΕ/1951/7/3/2/2, 1393/49/21, Αλεξάνδρεια, 9/8/1949, Σακελλάριος προς Αβραμίδα.

40. Άλλοι δημοφιλείς προορισμοί για τους Αιγυπτιώτες ήταν οι βρετανικές και γαλλικές αποικίες της Αφρικής, το Βελγικό Κονγκό, αλλά και χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως η Αργεντινή και η Βραζιλία.

41. Anastasios Tamis, *The Greeks in Australia*, Μελβούρνη, Cambridge University Press, 2005, σ. 60.

προς τους καλούς και εξειδικευμένους τεχνικούς.⁴² Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η μεταναστευτική της πολιτική ήταν εξαιρετικά ευνοϊκή καθώς η ύπαρξη συγγενών ή φίλων που θα μπορούσαν να προσφέρουν βοήθεια στα πρώτα στάδια εγκατάστασης όσων επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Αυστραλία, αποτελούσε τη μόνη προϋπόθεση.⁴³

Η επιλογή της συγκεκριμένης χώρας από τους Αιγυπτιώτες δεν προκαλεί έκπληξη καθώς υπήρξε δημοφιλής μεταναστευτικός προορισμός τα μεταπολεμικά χρόνια για πολλούς Ευρωπαίους. Η Αίγυπτος βρισκόταν πάνω στη θαλάσσια οδό από την Ευρώπη προς την Αυστραλία. Πλοία γεμάτα μετανάστες αγχυροβολούσαν στα λιμάνια της Αλεξάνδρειας και του Πορτ Σάιντ προκειμένου να ανεφοδιαστούν πριν διασχίσουν τη Διώρυγα του Σουέζ. Όσοι ζούσαν γύρω από τη Διώρυγα και ειδικά στο Πορτ Σάιντ, την Ισμαηλία και το Σουέζ βρίσκονταν σε καθημερινή οπτική επαφή με τα πλοία που κατευθύνονταν από τη Μεσόγειο προς τον Ινδικό Ωκεανό με τελικό προορισμό την Ωκεανία. Επιπλέον, θετικές πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης και της προοπτικές εργασίας στην Αυστραλία από όσους είχαν φύγει από την Αίγυπτο έφταναν στη χώρα του Νείλου.

Τα ανεπίσημα, όμως, δίκτυα που ενεργοποιήθηκαν από το ΕΕΕΑ σε ένα πρώτο στάδιο αποδείχτηκαν εύθραυστα. Ένα φιλόδοξο πρόγραμμα μεταναστευσης δεν μπορούσε να βασιστεί αποκλειστικά σε αυτά καθώς, αν άλλαζε η θέση ενός από τους δύο (ή περισσότερους) πόλους, το δίκτυο σταματούσε να λειτουργεί. Αυτό συνέβη και στην περίπτωση των Παντελίδη και Καψαμπέλη, η επικοινωνία των οποίων διακόπηκε μετά την αποχώρηση του πρώτου από την προεδρία και την τοποθέτηση του δεύτερου ως Γενικού Πρόξενου στο Σικάγο τον Ιανουάριο του 1950.⁴⁴ Μία άλλη διάσταση για την αποτυχία τέτοιων δικτύων ήταν η απροθυμία ορισμένων Ελλήνων, οι οποίοι είχαν ήδη εγκατασταθεί στις χώρες υποδοχής, αλλά και των διπλωματικών αντιπροσώπων του ελληνικού κράτους, να υποδεχτούν επιπλέον μετανάστες από την Αίγυπτο. Αυτό οφειλόταν κυρίως στον ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας και στην αύξηση των υπηρεσιακών καθηκόντων των ελληνικών διπλωματικών αρχών στα οποία δεν μπορούσαν, με τα περιορισμένα μέσα που διέθεταν, να αντεπεξέλθουν.⁴⁵ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, πρόκειται για μία στάση η οποία δεν συνάδει με το μύθο περί εθνικής αλληλεγγύης των Ελλήνων της διασποράς καθώς φανερώνει

42. ΑΕΕΕΑ/73/Τοποθέτησις ανέργων, 684/50, Αλεξάνδρεια, 3/4/1950, Σαλβάγος προς Αναγνωστόπουλο.

43. Στο ίδιο.

44. ΑΕΕΕΑ/62/Εμπορικής και οικονομικής φύσεως πληροφορία περί Αργεντινής, Αλληλογραφία μετά Βασιλικής Πρεσβείας Αργεντινής. Η τελευταία επιστολή 321-Α/9, η οποία βρέθηκε στο ΑΕΕΕΑ και προέρχεται από τον Καψαμπέλη, εστάλη από το Σικάγο στις 15/2/1950.

45. ΛΥΕ/1951/7/3/2/2, 1267/49/9, Αλεξάνδρεια, 8/7/1949, Σαλβάγος προς Παππά.

πως, σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, οι τοπικοί ανταγωνισμοί και τα οικονομικά μικροσυμφέροντα κυριαρχούσαν.

Ένα αυτοτροφοδοτούμενο δίκτυο

Μια πιο συστηματική προσπάθεια για τη διευκόλυνση της μετανάστευσης των Ελλήνων από την Αίγυπτο ξεκίνησε στα τέλη του 1951. Με πρωτοβουλία του Γενικού Πρόξενου της Αλεξάνδρειας, Αλέξανδρου Λιάττη, και σε συνεργασία με το ΕΕΕΑ συστάθηκε το Ταμείο Μεταναστεύσεως.⁴⁶ Ο κύριος λόγος γι' αυτή την κίνηση, εκτός της αναποτελεσματικότητας των ανεπίσημων δικτύων, ήταν η δυσχερής κατάσταση που διαμορφωνόταν με το κύμα εσωτερικής μετανάστευσης από τις πόλεις της Διώρυγας του Σουέζ προς την Αλεξάνδρεια. Σημαντικός αριθμός ανέργων, πρώην υπαλλήλων των βρετανικών στρατιωτικών υπηρεσιών, συνέρρευσε στην πόλη επιδεινώνοντας έτσι το πρόβλημα ανεργίας που υπήρχε ήδη εκεί.⁴⁷

Η δημιουργία του Ταμείου Μεταναστεύσεως δεν πρέπει να θεωρηθεί ως ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο για την προώθηση της μετανάστευσης. Ο βασικός του στόχος ήταν να προσφέρει βοήθεια σε έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων που επιθυμούσαν να φύγουν, επειδή δυσκολεύονταν να βρουν εργασία. Το Ταμείο Μεταναστεύσεως λειτούργησε υπό την αιγίδα του ΕΕΕΑ, το οποίο συνέχισε να παρέχει πληροφορίες προς υποψήφιους μετανάστες για τις διαδικασίες και τις προοπτικές καριέρας στους πιθανούς προορισμούς, ενώ παράλληλα προσέφερε νυχτερινά μαθήματα αγγλικής γλώσσας για όσους επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν στην Αυστραλία ή σε βρετανικές αποικίες της ανατολικής Αφρικής. Αξιοποιώντας ένα σχετικά περιορισμένο κεφάλαιο το οποίο εξασφαλίστηκε με τη συνδρομή εύπορων Αιγυπτιακών και τοπικών ελληνικών επιχειρήσεων, το ΕΕΕΑ προσέφερε άτοκα δάνεια σε άτομα που δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν το εισιτήριο αναχώρησης.

Με δεδομένο ότι η βοήθεια που προσέφεραν οι ελληνικές διπλωματικές αρχές σε πιθανές χώρες υποδοχής δεν είχαν πάντα τα αναμενόμενα αποτελέ-

---

46. ΑΥΕ/1951/95/2/3/1, 8972, Αλεξάνδρεια, 18/12/1951, Λιάττη προς Ελληνική Πρεσβεία Καΐρου.

47. Η λύση της απασχόλησης Ελλήνων στις βρετανικές στρατιωτικές υπηρεσίες της περιοχής της Διώρυγας του Σουέζ προωθήθηκε αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανεργία στους κόλπους της παροικίας. Η θέση των Ελλήνων εργαζομένων στην περιοχή όμως παρέμενε επισφαλής καθώς εξαρτιόταν από την παρουσία των Βρετανών στην Αίγυπτο και την πορεία των σχέσεων των δύο χωρών. Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές του 1950 η περιοχή μετατράπηκε σε «εμπόλεμη ζώνη». Υπό την πίεση καθημερινών διαδηλώσεων των Αιγυπτίων εναντίον της βρετανικής παρουσίας στην Αίγυπτο, οι οποίες οδήγησαν στην πυρκαγιά του Καΐρου στις 26 Ιανουαρίου 1952, πολλοί ξένοι εργάτες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την εργασία τους.

σματο, η προσπάθεια του ΕΕΕΑ επικεντρώθηκε στη δημιουργία ενός «αυτοτροφοδοτούμενου» αιγυπτιώτικου δικτύου το οποίο θα προσέφερε βοήθεια στους υποψήφιους μετανάστες από την Αίγυπτο παρέχοντάς τους πληροφορίες, προσκλήσεις από άτομα που είχαν ήδη εγκατασταθεί στις χώρες υποδοχής⁴⁸ και οικονομική υποστήριξη, δάνεια δηλαδή των οποίων η αποπληρωμή θα εξασφάλιζε τη χρηματοδότηση των επόμενων υποψηφίων μεταναστών.⁴⁹ Όσοι λάμβαναν οικονομική βοήθεια από το Ταμείο Μεταναστεύσεως είχαν και την υποχρέωση, εκτός από την εξόφληση του δανείου, να παρέχουν πληροφορίες για τη διευκόλυνση της μεταναστευτικής διαδικασίας.⁵⁰

Η αντίδραση της ελληνικής παροικίας σε αυτή την πρωτοβουλία ήταν θετική. Μόνο οι κομμουνιστές αντέδρασαν έντονα στη διάρκεια της Γενικής Συνέλευσης της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξάνδρειας το 1951, υποστηρίζοντας πως η προτεραιότητα θα έπρεπε να δοθεί στην «αναπροσαρμογή» ή στον «επαναπατρισμό» και όχι στη μετανάστευση.⁵¹ Ο Λιάτης από την πλευρά του έβλεπε στις αντιδράσεις των κομμουνιστών την πρόθεσή τους να κρατήσουν τους πόρους στην Αίγυπτο ή να τους στείλουν στην Ελλάδα, ώστε να μη δουν, όπως σημείωνε, «μειούμενο το πεδίο εκ του οποίου αγρεύουν πελάτας και θύματα».⁵² Εκτός από την κριτική εξ αριστερών για τις προτεραιότητες του Γενικού Προξενείου και των παροικιακών οργανισμών, δεν διατυπώθηκαν άλλες ενστάσεις για τη χρηματοδότηση της μετανάστευσης μέσω του Ταμείου. Ο ελληνόφωνος Τύπος μάλιστα της πόλης ζήτησε την αύξηση των οικονομικών πόρων προκειμένου το όλο σχέδιο να καταστεί περισσότερο αποτελεσματικό.⁵³ Το Ταμείο Μεταναστεύσεως λειτουργήσε για μερικούς μόνο μήνες, από το Δεκέμβριο του 1951 μέχρι το Μάρτιο του 1952. Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα χρηματοδοτήθηκαν περίπου είκοσι άτομα.⁵⁴

Ένα από αυτά ήταν ο Ελευθέριος Μηλιαράκης, «εκ Σμύρνης, άεργος της κατηγορίας τέως υπαλλήλων Αγγλικών Στρατιωτικών Αρχών περιφέρειας Διόρυγας»,⁵⁵ ο οποίος ζήτησε και έλαβε δάνειο από το Ταμείο προκειμένου να με-

48. Οι προσκλήσεις –Landing Permits– αποτελούσαν προϋπόθεση για την έκδοση βίζας.

49. ΑΥΕ/1951/95/2/3/1, 8972, Αλεξάνδρεια, 18/12/1951, Λιάτης προς Πρεσβεία Καΐρου.

50. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Αλεξάνδρεια, 18 Σεπτεμβρίου 1951, Μηλιαράκης προς ΕΕΕΑ.

51. ΑΥΕ/1951/95/2/3/1, 8972, Αλεξάνδρεια, 18/12/1951, Λιάτης προς Πρεσβεία Καΐρου.

52. Στο ίδιο.

53. Στο ίδιο.

54. ΑΥΕ/1953/78/1/1, 11, Αλεξάνδρεια, 14/1/1953, Λιάτης προς Πρεσβεία Καΐρου.

55. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Αλεξάνδρεια, 18 Δεκεμβρίου 1951, Μηλιαράκης προς ΕΕΕΑ.

ταναστεύσει στην Αυστραλία. Στις 7 Δεκεμβρίου 1951, μερικές ημέρες πριν από την επίσημη σύσταση του Ταμείου, επισκέφτηκε το ΕΕΕΑ και ζήτησε οικονομική βοήθεια προκειμένου να ταξιδέψει στην Αυστραλία. Λίγες μέρες αργότερα, στις 18 Δεκεμβρίου,⁵⁶ κατέθεσε γραπτή αίτηση, η οποία έγινε αποδεκτή. Όταν ο Μηλιαράκης κατέθεσε την αίτησή του, ήταν ήδη κάτοχος βίζας από την αυστραλιανή πρεσβεία στο Κάιρο. Προϋπόθεση για να την αποκτήσει ήταν, όπως είπαμε, η πρόσκληση –Landing Permit– από συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο στην Αυστραλία, το οποίο θα έπαιζε το ρόλο του εγγυητή.⁵⁷ Η πρόσκληση αυτή δεν μπορούσε να αποκτηθεί εύκολα καθώς λίγοι σχετικά ήταν οι Αιγυπτιώτες οι οποίοι είχαν ήδη εγκατασταθεί στην Αυστραλία. Υπήρχε επιπλέον ο όρος πως πριν οι μετανάστες αποκτήσουν το δικαίωμα να προσκαλέσουν κάποιον στην Αυστραλία, έπρεπε να είχαν διαμείνει ήδη για ένα χρόνο εκεί.⁵⁸

Ένα μήνα σχεδόν αργότερα, στις 17 Ιανουαρίου 1952, ο Μηλιαράκης έστειλε μία καρτ ποστάλ από τη Μελβούρνη στον Εύμολπο Βίσκοβιτς, διευθυντή του ΕΕΕΑ και υπεύθυνο για το Ταμείο Μεταναστεύσεως: «Κυρ-Βίσκοβιτς, ευθάσασμαι είστερα από ένα καλώ και ευχάρηστω ταξήδη και αρήστη περηπήοιση εις το πλιόν. Αναχωρούμαι σήμαιρων απόγευμα διά Σήδνη. [...] Θα σας γράψω από εκεί νεότερα, Με Αγάπη. Ελευθέριος Μηλιαράκης».⁵⁹ Ο Μηλιαράκης έφτασε στο Σύδνεϋ, και μετά από μία σύντομη παραμονή εκεί πήγε στην Καμπέρα. Από εκεί έγραψε ξανά στο Βίσκοβιτς, στις 17 Φεβρουαρίου 1952, κάνοντας μία πρώτη καταγραφή της μεταναστευτικής του εμπειρίας και επιβεβαιώνοντας, μάλιστα, πως είχε ήδη φροντίσει να πληρώσει με έμβασμα μέσω της τράπεζας Barclay's την πρώτη δόση του δανείου που είχε λάβει από το ΕΕΕΑ.⁶⁰ Με την επιστολή του αυτή ο Μηλιαράκης έδινε πληροφορίες για την αγορά εργασίας στην Αυστραλία και συμβουλές για τα κατάλληλα βήματα που έπρεπε να κάνει κάποιος προκειμένου να βρει εργασία το συντομότερο δυνατό.⁶¹ Το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε κάποιος φτάνοντας στην Αυστραλία από την Αίγυπτο ήταν αυτό της στέγασης.⁶²

56. Στο ίδιο.

57. Αρχείο Διακυβερνητικής Επιτροπής Μετανάστευσης από την Ευρώπη (ΑΔΕΜΕ)/ Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 3/7/1952, Αλεξάνδρα Ιωαννίδου προς Λιάτη.

58. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, 381/52/2, Αλεξάνδρεια, 8/4/1952, Σακελλάριος προς Γούτο.

59. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Καμπέρα, 17/1/1952, Μηλιαράκης προς Βίσκοβιτς. Η ορθογραφία είναι ενδεικτική του μορφωτικού επιπέδου μιας κατηγορίας μεταναστών εκείνης της περιόδου και σίγουρα δεν συμβαδίζει με το στερεότυπο του μορφωμένου, εύπορου Αιγυπτιώτη.

60. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Καμπέρα, 17/2/1952, Μηλιαράκης προς Βίσκοβιτς.

61. Στο ίδιο.

62. Στο ίδιο.

Προκειμένου να διευκολυνθεί η εγκατάστασή τους, από τις αρχές του 1952 οι Αιγυπτιώτες που έφταναν στο Σύδνεϋ είχαν φτιάξει ένα σύλλογο αλληλοβοήθειας για όσους έφταναν από την Αίγυπτο με την ονομασία: «Association of Greeks from Egypt». Ήδη στους πρώτους μήνες της λειτουργίας του ο σύλλογος οργάνωνε πολιτιστικά δρώμενα, χορούς και είχε δημιουργήσει αθλητική ομάδα προκειμένου να αποτελέσει σημείο συγκέντρωσης Ελλήνων με αιγυπτιακή καταγωγή.⁶³ Εκτός του Μηλιαράκη, και ένας άλλος Αιγυπτιώτης, ο οποίος έφτασε στη Μελβούρνη με την οικονομική αρωγή του ΕΕΕΑ, ο Γιώργος Θαλασσινός, ανέφερε σε επιστολή του προς το Βίσκοβιτς πως βρήκε σε αυτή την πόλη αρκετούς μετανάστες από την Αλεξάνδρεια, οι οποίοι συγκεντρώνονταν σε έναν αντίστοιχο σύλλογο, ο οποίος επίσης λειτουργούσε ως δίκτυο αλληλεγγύης για όσους έφταναν εκεί από την Αίγυπτο.⁶⁴

Έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε εδώ την προσπάθεια των Ελλήνων της Αιγύπτου για τη διατήρηση της ελληνικής αιγυπτιώτικης ταυτότητάς τους στην Αυστραλία. Ήδη το γεγονός πως δημιούργησαν ένα αυτόνομο δίκτυο πληροφοριών και χρηματοδότησης από τους ίδιους είναι ενδεικτικό μιας ξεχωριστής ταυτότητας και σίγουρα συνέβαλε και αυτό στη διατήρηση και ενίσχυσή της στον τόπο προορισμού. Οι ίδιοι οι Αιγυπτιώτες ως μέλη της ελληνικής διασποράς, αντιλαμβανόμενοι τα στοιχεία που τους διαφοροποιούσαν, τόνιζαν την ιδιαιτερότητά τους. Σε αυτήν εξάλλου την ιδιαιτερότητα βασίστηκε, όπως θα δούμε παρακάτω, η επιχειρηματολογία της παροικιακής ηγεσίας όταν ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση να παραχωρήσει στους Έλληνες της Αιγύπτου προνομιακή μεταχείριση ως προς τη μετανάστευση.

Το σχέδιο του ΕΕΕΑ και του Γενικού Προξενείου της Αλεξάνδρειας να δημιουργήσουν μία αλυσίδα υποστήριξης που βασιζόταν στη ροή πληροφοριών και χρημάτων δεν αποδείχτηκε στην πράξη αποτελεσματικό, διότι από τη στιγμή που οι μετανάστες έφταναν στη χώρα υποδοχής είτε δεν μπορούσαν είτε δεν επιθυμούσαν να αποπληρώσουν το δάνειο. Σε αυτή την κατηγορία ανήκε ο Δημήτρης Λερίου, μηχανολόγος-μηχανικός, ο οποίος μετανάστευσε στην Αυστραλία επειδή αδυνατούσε να βρει εργασία στην Αίγυπτο.⁶⁵ Έλαβε δάνειο από το ΕΕΕΑ και έφυγε από την Αίγυπτο περίπου την ίδια περίοδο με το Μηλιαράκη. Επιβιβάστηκε σε ένα πλοίο στο Πορτ Σάιντ, στις 26 Φεβρουαρίου 1952, έχοντας πριν συμφωνήσει με το Βίσκοβιτς πως θα αποπλήρωνε το δάνειο σε τρεις δόσεις. Η πρώτη είχε κανονιστεί για τα τέλη Μαρτίου, περίπου δεκαπέντε μέρες μετά την προγραμματισμένη άφιξη

63. Στο ίδιο.

64. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Μελβούρνη, 1952, Θαλασσινός προς Βίσκοβιτς.

65. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, 1000, Αλεξάνδρεια, 30/11/1951, Λερίου προς Σακελλάριου.

του στο Σύδνεϋ.⁶⁶ Από το αρχαιολογικό υλικό φαίνεται πως μέχρι και τον Απρίλιο του 1953 δεν είχε αποπληρώσει καμία δόση του δανείου και ίσως να μην το έκανε ποτέ.⁶⁷ Δεν ήταν όμως ο μόνος που από τη στιγμή που έφτασε στη χώρα υποδοχής («ξέχασε») ή καθυστέρησε να τακτοποιήσει την οφειλή του. Συνέβη και σε άλλες περιπτώσεις υπονομεύοντας έτσι το σχέδιο για αυτοχρηματοδότηση της μετανάστευσης των Ελλήνων από την Αίγυπτο.⁶⁸ Έπρεπε λοιπόν να αναζητηθεί ένας νέος τρόπος για τη διευκόλυνση της μεταναστευτικής διαδικασίας. Για το λόγο αυτόν ζητήθηκε η πιο ενεργή συμμετοχή των υπηρεσιών του ελληνικού κράτους. Μία συνεργασία ανάμεσα στο ΕΕΕΑ, το Γενικό Προξενείο της Αλεξάνδρειας, το ΠΣΕ (Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών) και τη ΔΕΜΕ (Διακυβερνητική Επιτροπή Μετανάστευσης από την Ευρώπη) επρόκειτο να ξεκινήσει.

Συστηματοποιώντας τη μεταναστευτική διαδικασία

Στις 4 Απριλίου 1952, στον απόηχο της καταστροφής των ευρωπαϊκών καταστημάτων στο κέντρο του Καΐρου στις 26 Ιανουαρίου του ίδιου χρόνου και μερικούς μήνες πριν από την επανάσταση των Ελευθέρων Αξιοματικών,⁶⁹ ενώ η κατάσταση στην Αίγυπτο ήταν εκρηκτική και το «αυτοτροφοδοτούμενο» δίκτυο δεν ανταποκρινόταν στις προσδοκίες της παροικιακής ηγεσίας, έγινε μία συνάντηση στο Γενικό Προξενείο της Αλεξάνδρειας. Σε αυτή συμμετείχαν ο Λιάτης, ο Νίκος Σακελλάριος, πρόεδρος του ΕΕΕΑ, ο Υπάτιος Κοσσένας, διευθυντής της υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας στην πόλη, και ο Μιχάλης Γούτος, Γενικός Γραμματέας του ελληνικού Υπουργείου Πρόνοιας και αντιπρόεδρος της Επιτροπής Μεταναστεύσεως στην Ελλάδα. Ο τελευταίος βρισκόταν στην Αλεξάνδρεια σε ιδιωτική επίσκεψη και αποδέχτηκε την πρόσκληση να παραβρεθεί σε μία συνάντηση με θέμα τη μετανάστευση των Ελλήνων από την Αίγυπτο.⁷⁰

66. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, 106, Αλεξάνδρεια, 18/1/1951, Λερίου προς Σακελλάριο.

67. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Αλεξάνδρεια, 22/4/1952, Βίσκοβιτς προς Λερίου. Από τη στιγμή της άφιξής του στην Αυστραλία και μέχρι τις αρχές του 1953 ο Λερίου με διαδοχικές επιστολές προς το Βίσκοβιτς εξήγησε γιατί αδυνατούσε να αποπληρώσει δόσεις του δανείου που είχε λάβει από το ΕΕΕΑ. Στις 22 Απριλίου 1953 ο Βίσκοβιτς του έγραψε σε αυστηρό και μάλλον ειρωνικό τόνο, ζητώντας του να πληρώσει το συντομότερο δυνατό το δάνειο. Στα αρχεία του ΕΕΕΑ δεν βρέθηκε επιστολή-απάντηση του Λερίου.

68. ΑΕΕΕΑ/Ταμείο Μεταναστεύσεως, 1951-1958, Αλληλογραφία με Αντώνη Κόκκινο.

69. Στη διάρκεια της νύχτας της 22ας προς 23η Ιουλίου 1952 μία ομάδα αξιωματικών του αιγυπτιακού στρατού με την επωνυμία Ελεύθεροι Αξιοματικοί ανέτρεψαν το καθεστώς του Βασιλιά Φαρούκ. Ηγέτης του κινήματος ήταν ο Στρατηγός Νκχιμίμτ, ο οποίος έμεινε στην πρωθυπουργία μέχρι τα τέλη του 1954, οπότε και ανέλαβε ο Γκαμάλ Αμπντ ελ-Νάσερ.

70. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Σημείωμα επί της συσκέψεως 4ης Απριλίου 1952 παρά τω Ελληνικό Γενικό Προξενείο Αλεξάνδρειας.

Στη συζήτηση που ακολούθησε οι εκπρόσωποι της αλεξανδρινής παροικίας εξέθεσαν με λεπτομέρειες την κατάσταση με τους άνεργους εργάτες, τεχνικούς και υπαλλήλους. Ζήτησαν την άμεση παρέμβαση των υπηρεσιών του ελληνικού κράτους γιατί διαφορετικά θα έπρεπε να αντιμετωπίσουν μία ολοένα δυσκολότερη κατάσταση.⁷¹ Κοινή διαπίστωση των συμμετεχόντων ήταν πως αν δεν κατάφερναν να διοχετεύσουν απόρους προς τρίτες χώρες μέσω της μετανάστευσης, η Ελλάδα θα αναγκαζόταν να δεχθεί ένα σημαντικό αριθμό από αυτούς, «εν πραγματική προσφυγική κατάσταση».⁷² Στη διάρκεια της συνάντησης κατέστη ξεκάθαρο πως ο πραγματικός αριθμός των υποψήφιων μεταναστών ήταν άγνωστος. Το Γενικό Προξενείο ανέλαβε να τους υπολογίσει με διακριτικότητα, γιατί όλοι συμφωνούσαν πως δεν θα έπρεπε να δοθεί η εντύπωση πως προετοιμαζόταν η απομάκρυνση του ελληνικού πληθυσμού από την Αίγυπτο και να δημιουργηθεί πανικός.

Στη συνάντηση συμφώνησαν πως βασικός προορισμός θα ήταν η Αυστραλία καθώς οι συνθήκες υποδοχής ήταν ευνοϊκές και αρκετοί Αιγυπτιώτες είχαν ήδη μεταναστεύσει εκεί και άλλοι ήταν έτοιμοι να ακολουθήσουν. Λίγες μέρες μετά τη συνάντηση στην Αλεξάνδρεια, ο Σακελλάριος απευθύνθηκε στο Γούτο, ο οποίος στο μεταξύ είχε φτάσει στην Αθήνα, προκειμένου να του τονίσει πως οι Έλληνες της Αιγύπτου θα έπρεπε να επωφεληθούν των προνομίων που προβλέπονταν για υποψήφιους μετανάστες από την Ελλάδα.⁷³ Στην πράξη ζητούσε την ενοποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής για τους Έλληνες της Αιγύπτου και εκείνους της μητρόπολης, παρακάμπτοντας τα εμπόδια που σχετίζονταν με τη γεωγραφική θέση των δύο χωρών. Στην Αθήνα, ο Γούτος, ο οποίος βρισκόταν σε τακτική επαφή με το νομικό σύμβουλο του ΕΕΕΑ Άγη Ταμπακόπουλο,⁷⁴ ακόμα και πριν τη συνάντηση της Αλεξάνδρειας, ενημερώθηκε για το ζήτημα. Οι προσπάθειές του επικεντρώθηκαν στο να εντάξει τους Αιγυπτιώτες στο πρόγραμμα της ΔΕΜΕ για τους υποψήφιους μετανάστες.

Στη σύμβαση μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της ΔΕΜΕ, που υπογράφηκε στις 17 Απριλίου 1952, λίγες μόνο μέρες δηλαδή μετά τη συνάντηση της Αλεξάνδρειας, με πρωτοβουλία του Γούτου, υπήρξε μία εξαίρεση που

71. Στο ίδιο.

72. Στο ίδιο.

73. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, 381/52/2, Αλεξάνδρεια, 8/4/1952, Σακελλάριος προς Γούτο.

74. Η τοποθέτηση του Άγη Ταμπακόπουλου στη θέση του νομικού συμβούλου του ΕΕΕΑ στην Αθήνα είναι ενδεικτική των στενών σχέσεων που αναπτύχθηκαν διαχρονικά ανάμεσα στην ελληνική επιχειρηματική ελίτ της Αιγύπτου και την πολιτική σκηνή της Ελλάδας. Ο Άγης Ταμπακόπουλος ήταν νομικός και διορίστηκε από το δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά το 1938 υπουργός Δικαιοσύνης, θέση την οποία διατήρησε μέχρι το 1941. Υπήρξε γιος του Δημήτρη Ταμπακόπουλου, γενικού γραμματέα του ΕΕΕΑ (1901-1912).

αφορούσε τη μετανάστευση άπορων Ελλήνων από την Αίγυπτο.⁷⁵ Η εξαίρεση αφορούσε την ιδρυτική διακήρυξη της ΔΕΜΕ στην οποία δεν υπήρχε πρόβλεψη για συμμετοχή στα προγράμματα της επιτροπής Ελλήνων εκτός Ελλάδας. Για να το θέσουμε διαφορετικά, δεν υπήρχε πρόβλεψη για Ευρωπαίους εκτός Ευρώπης.

Επίσημα η ΔΕΜΕ δεν μπορούσε να λειτουργήσει σε μη ευρωπαϊκές χώρες. Για να ξεπεραστεί αυτό το εμπόδιο, αποφασίστηκε να καλυφθούν οι δραστηριότητές του στην Αίγυπτο από το ΠΣΕ. Οι Έλληνες της Αιγύπτου θα αντιμετώπιζονταν σαν να κατοικούσαν σε ευρωπαϊκή χώρα, καθώς με την εμπλοκή της ΔΕΜΕ η μετανάστευση των Αιγυπτιωτών αναγνωριζόταν ως ένα ευρωπαϊκό ζήτημα. Με τον τρόπο αυτόν, η μετανάστευση των Αιγυπτιωτών τέθηκε υπό την αιγίδα ενός προγράμματος μεταπολεμικής μετανάστευσης που διήρκεσε περίπου 20 χρόνια (1951-1970), κατά τη διάρκεια των οποίων περισσότεροι από 3,7 εκατομμύρια Ευρωπαίοι μετανάστευσαν προς διάφορους προορισμούς.⁷⁶ Η δραστηριότητά της κρατήθηκε μυστική γιατί σε μία περίοδο κατά την οποία η αποαποικιοποίηση ήταν σε εξέλιξη, οποιαδήποτε ευρωπαϊκή χώρα είχε πολίτες σε αποικίες μπορούσε να ζητήσει ίδιου τύπου υπηρεσίες και για εκείνους.⁷⁷

Παρά την πρωτοβουλία του Γούτο, οι άνθρωποι του ΕΕΕΑ συνέχισαν να ασκούν πίεση σε Έλληνες αξιωματούχους προκειμένου να αποκομίσουν περισσότερα οφέλη. Οι προσπάθειες του ΕΕΕΑ εστιαστήκαν στο να προωθήσουν το δικό τους «μεταναστευτικό προϊόν». Για παράδειγμα, σε επιστολή του προς το Γούτο, ο Βίσκοβιτς ανέφερε χαρακτηριστικά για τη μετανάστευση Αιγυπτιωτών προς την Αυστραλία:

Από εκθέσεις που έχω στα χέρια μου προκύπτει αναμφισβήτητο το συμπέρασμα πως η πάστα του Αιγυπτιώτου μετανάστου έχει κριθεί ήδη ασυγκρίτως ανώτερη εκείνης που έχει δεχθεί και δέχεται η Χώρα αυτή απ' την Κύπρο, κι αυτή την Ελλάδα. Καμμία αμφιβολία πως η μεταφύτευσις αυτή θα ανεβάσῃ το χαμηλό επίπεδο στο οποίο ευρίσκεται το όνομα του Έλληνος μετανάστου στη Χώρα αυτή...⁷⁸

Σύμφωνα πάντα με το διευθυντή του ΕΕΕΑ, η προσφορά βοήθειας στους άπορους Έλληνες της Αιγύπτου θα ήταν η πλέον επωφελής για τα ελληνικά συμφέροντα, επειδή οι Αιγυπτιώτες ήταν οι ιδανικοί μετανάστες, καθώς είχαν ήδη αποδείξει την ανθεκτικότητά τους σε μη ελληνικό περιβάλλον και γι' αυτό δεν

75. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, 27/7/1952, Γούτος προς Μελά.

76. C. G. Vgenopoulos, *La migration de l'après-guerre en Grèce*, ό.π., σ. 183.

77. ΑΔΕΜΕ/Interoffice memorandum, Αθήνα, 16/4/1954, Moody προς Gibson.

78. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, 381/52/2, Αλεξάνδρεια, 25/4/1952, Βίσκοβιτς προς Γούτο.

μπορούσαν εύκολα να απορροφηθούν, ενώ διέθεταν και υψηλό βαθμό προσαρμοστικότητας επειδή αποτελούσαν ήδη μέλη της ελληνικής διασποράς.⁷⁹ Έκλεινε μάλιστα την επιστολή του ως εξής:

[...] αποτελεί μοναδική ευκαιρία η δυνατότης να προστεθούν στις 30.000 των πνευματικών, επαγγελματικών κλπ. υστερούντων σήμεραν Ελλήνων της Αυστραλίας, άλλαι τόσαι τουλάχιστον από εξωεγκλιματισμένους ήδη Έλληνας, ποιοτικώς απ' όλες τις πλευρές ανωτέρους εκείνων και άλλων μεταναστευόντων τώρα τελείως αξέστων, όπως π.χ. κρίνονται οι Κύπριοι μετανάσται.⁸⁰

Αυτός ο άτυπος ανταγωνισμός επιβεβαιώνει τα όσα αναφέραμε προηγουμένως περί ιδιαίτερης ταυτότητας των Αιγυπτιωτών, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους ως ιδιαίτερη συλλογικότητα σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες της Διασποράς και όχι μόνο. Με βάση την ταυτότητα αυτή οι άνθρωποι του ΕΕΕΑ ασκούσαν πίεση στους Έλληνες διπλωμάτες προκειμένου να αποκομίσουν τα μέγιστα οφέλη.

Στις 11 Οκτωβρίου 1952, έξι μήνες μετά την πρώτη συνάντηση, οργανώθηκε μία νέα συζήτηση από το Λιάτη για το θέμα της μετανάστευσης στο Γενικό Προξενείο της Αλεξάνδρειας, με τη συμμετοχή του υποπρόξενου Αλέξανδρου Κοσμαδόπουλου, του Σακελλάριου, του Βίσκοβιτς και του απεσταλμένου του ΠΣΕ στην Ελλάδα Μ. C. King. Αρχικά εξετάστηκε η κατάσταση όπως αυτή είχε διαμορφωθεί τους τελευταίους μήνες και αποφασίστηκε η συστηματοποίηση των προσπαθειών με τη συμμετοχή του ΠΣΕ.⁸¹ Το ΠΣΕ ξεκίνησε να λειτουργεί στην Αίγυπτο ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης και της ΔΕΜΕ, εξαιτίας της αδυναμίας της τελευταίας, όπως είδαμε, να λειτουργήσει αυτόνομα στην Αίγυπτο. Το ΠΣΕ βέβαια δεν λειτούργησε ως ανεξάρτητος οργανισμός. Συνεργάστηκε με το ΕΕΕΑ, και ο Εύμολπος Βίσκοβιτς ήταν ο άνθρωπος κλειδί, ως σύνδεσμος μεταξύ των δύο, κρατώντας διττό ρόλο: του διευθυντή του επιμελητηρίου και του αντιπροσώπου του ΠΣΕ. Ο ρόλος αυτός επιβαλλόταν από το γεγονός ότι το αιγυπτιακό κράτος δεν αναγνώρισε ποτέ τη θέση του ΠΣΕ στη χώρα και υπό αυτές τις συνθήκες η όλη διαδικασία ενείχε ένα σημαντικό βαθμό επικινδυνότητας για το Βίσκοβιτς. Παρόλο που το ΠΣΕ επανειλημμένως επεδίωξε να βρει έναν τρόπο να νομιμοποιήσει τη λειτουργία

79. Στο ίδιο.

80. Στο ίδιο.

81. AEEEA/Rearrangement of situation related to the migration of Greeks from Egypt under the auspices WCC/ICEM. Notes of a conversation between Mr. A. Liatis, Greek Consul General of Alexandria, D. Cosmadopoulos, Vice-Consul in Alexandria, Mr. N. Sakellarios, President of the Greek Chamber of Commerce, Mr. E. Viscovitch of the Chamber of Commerce and Mr. M. C. King representative of the WCC Service to Refugees. Saturday the 11th October 1952, at the Greek Consulate in Alexandria.

του, το αιγυπτιακό κράτος αρνήθηκε να δώσει την έγκρισή του.⁸² Παρά το γεγονός πως οι Αιγύπτιοι γνώριζαν και έμμεσα ενθάρρυναν τη μετανάστευση απόρων Ελλήνων, ποτέ δεν τη νομιμοποίησαν, καθώς θα δινόταν η εντύπωση πως επιδιώκουν την απομάκρυνση των ξένων από τη χώρα. Στο εξής, λοιπόν, η μετανάστευση θα οργανωνόταν από το γραφείο της ΔΕΜΕ στην Αθήνα σε συνεργασία με τις υπηρεσίες του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών και θα εκτελούνταν από το Βίσκοβιτς, ο οποίος εκπροσωπούσε ταυτόχρονα το ΠΣΕ και το ΕΕΕΑ.

Για τη μετανάστευση ακολουθήθηκε η λογική του Ταμείου Μεταναστεύσεως. Δεν βασίστηκε στη μαζική μετακίνηση, η οποία απαιτούσε συμβόλαια εργασίας, αλλά σε προσωπικά δάνεια, τα οποία τώρα προσέφερε η ΔΕΜΕ στους υποψήφιους μετανάστες. Ακολούθως, και προκειμένου να μην υπάρξουν κρούσματα μη αποπληρωμής των δανείων, οι αντιπρόσωποι του ΠΣΕ στις διάφορες χώρες ήταν υπεύθυνοι για την είσπραξη των οφειλών.⁸³ Αν και δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για τον αριθμό των υποψήφιων μεταναστών, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Γενικού Προξενείου, τριακόσιοι με πεντακόσιοι Έλληνες αναμενόταν να εγκαταλείψουν την Αίγυπτο τους επόμενους δώδεκα μήνες από τον Οκτώβριο του 1952. Σε αντίθεση με τα άτυπα ή αυτοτροφοδοτούμενα δίκτυα, η παρουσία ενός ήδη εγκατεστημένου δικτύου καθώς και η συνεργασία του ΕΕΕΑ με το ΠΣΕ και τη ΔΕΜΕ δεν εξασφάλιζαν μόνο την αποπληρωμή των δανείων, αλλά και την ομαλή εγκατάσταση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής.⁸⁴ Εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών στην Αίγυπτο και λόγω του πολύπλοκου σχήματος για τη διευκόλυνση της μεταναστευτικής διαδικασίας, όσοι συμμετείχαν στη συνάντηση του Οκτωβρίου συμφώνησαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες αυτές με άκρα μυστικότητα.⁸⁵

Η συνεργασία των οργανισμών της παροικίας με τους διεθνείς οργανισμούς και ο ιδιαίτερα ενεργός ρόλος της ελληνικής κυβέρνησης αποκαλύπτουν πως η τελευταία αναγνώριζε στην πράξη τη δυσχερή θέση της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο και επιθυμούσε την προώθηση των απόρων προς τρίτους προορισμούς μακριά από την Ελλάδα. Η ΔΕΜΕ μέσω του γραφείου της Αθήνας συντόνιζε την όλη επιχείρηση και καθόριζε τον τρόπο και τα μέσα μετακίνησης, λειτουργώντας ως ενδιάμεσος κρίκος ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και την ελληνική διασπορά. Μετέφερε πληροφορίες για Έλληνες μετανάστες που είχαν ήδη εγκατασταθεί σε υπερατλαντικές χώρες και τους έφερνε σε επαφή με άλλους

82. Αρχείο Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών/425.3.375/Orthodox 29/I, Near East, Service to Refugees/1950-1954, Αθήνα, 8/2/1955, Rule προς Chandler.

83. ΑΕΕΕΑ/Rearrangement of situation related to the migration of Greeks from Egypt under the auspices WCC/ICEM. Notes of a conversation between Mr. A. Liatis, ό.π.

84. Στο ίδιο.

85. Στο ίδιο.

υποψήφιους μετανάστες από την Αίγυπτο.⁸⁶ Στόχος της ήταν να επιτύχει τα μέγιστα οφέλη από τη μεταναστευτική διαδικασία: το μεγαλύτερο δηλαδή δυνατό αριθμό μεταναστών, την άνετη εγκατάσταση και τη γρήγορη προσαρμογή στη χώρα υποδοχής.

Μία μεταναστευτική πρόκληση

Οι υπηρεσίες μετανάστευσης του ΕΕΕΑ έγιναν σταδιακά γνωστές σε Έλληνες όχι μόνο στην Αλεξάνδρεια, αλλά και στην υπόλοιπη Αίγυπτο, οι οποίοι στη συνέχεια απευθύνονταν στο Βίσκοβιτς.⁸⁷ Όπως είδαμε, η εκρηκτική κατάσταση στην περιοχή της Διώρυγας του Σουέζ στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ανάγκασε αρκετούς Έλληνες να εγκαταλείψουν την εργασία τους στις βρετανικές στρατιωτικές υπηρεσίες της Διώρυγας και να καταφύγουν στην Αλεξάνδρεια ή στο Κάιρο. Στις 19 Οκτωβρίου 1954 ο Γκαμάλ Αμπντ ελ-Νάσερ και ο Anthony Nutting, υφυπουργός Άμυνας της Μεγάλης Βρετανίας υπέγραψαν τη συμφωνία οριστικής αποχώρησης των βρετανικών δυνάμεων από τη Διώρυγα του Σουέζ μέσα στους επόμενους είκοσι μήνες: μέχρι δηλαδή τον Ιούνιο του 1956. Η ανησυχία των Ελλήνων διπλωματών για την τύχη των ομοεθνών τους εργαζομένων στις βρετανικές υπηρεσίες της Διώρυγας, σε περίπτωση αποχώρησης των Βρετανών, επιβεβαιώθηκε.⁸⁸ Ο αριθμός των εργαζομένων υπολογιζόταν σε 2.000 άτομα,⁸⁹ ενώ μαζί με τις οικογένειές τους, ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων που θίγονταν από αυτή την εξέλιξη υπολογιζόταν σε 6.000, ενώ υπήρχαν και εκτιμήσεις πως θα επηρεάζονταν άμεσα 10.000 άτομα,⁹⁰ αριθμός εξαιρετικά μεγάλος για τη δημογραφική δύναμη της παροικίας, αν λάβουμε υπόψη μας την απογραφή του 1947.⁹¹

Ήδη πριν από την υπογραφή της αγγλο-αιγυπτιακής συμφωνίας του 1954, ο Μιχάλης Γερμανός, πρώην πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας του Πορτ Σάιντ και απεσταλμένος του ΕΕΕΑ στην πόλη, ενημέρωνε το Βίσκοβιτς για την κατάσταση στις πόλεις της Διώρυγας και την τάση αρκετών Ελλήνων για αποδημία. Τον Ιανουάριο του 1954, ο Γερμανός συνάντησε το Σ. Αναμεσογιάννη, μέλος της Ελληνικής Κοινότητας Ισμαηλίας και έγραψε επειγόντως στο Βίσκοβιτς δίνοντας μία μάλλον ανησυχητική εικόνα της κατάστασης στην περιοχή: ήδη τριακόσιοι με τετρακόσιοι κάτοικοι της Ισμαηλίας επιθυμούσαν

86. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 9/7/1952, Ιωαννίδου προς Αργυρόπουλο.

87. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου/Γραμματεία/56/Πιστοποιητικά απορίας 1953-1957, Κάιρο, 2/11/1955, Παπασάββας προς Ροϊλό.

88. ΑΥΕ/1950/2227/Δ/1, 949, Σουέζ, 10/1/1950, Τσουράκας προς Τριανταφυλλίδη.

89. ΑΔΕΜΕ/ Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Memorandum, Καμπέρα, 30/8/1956, Λάμπρος προς Heyes and Holt.

90. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Athens, 24/3/1955, Ιωαννίδου προς Μελά.

91. Βλ. σημ. 11.

να μεταναστεύσουν άμεσα.⁹² Στόχος του ΕΕΕΑ ήταν να λύσει το πρόβλημα επί τόπου και να αποτρέψει ένα μαζικό κύμα εσωτερικής μετανάστευσης. Να μεταναστεύσουν οι άνεργοι Έλληνες της Διώρυγας πριν κατευθυνθούν μαζικά προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αιγύπτου, όπου η ανεργία μεταξύ των Ελλήνων αποτελούσε ήδη πρόβλημα.

Στο πλαίσιο αυτής της δράσης, τον Αύγουστο του 1954 ο Βίσκοβιτς επισκέφτηκε τις πόλεις της Ισμαηλίας και του Σουέζ προκειμένου να ενημερώσει τους Έλληνες εργάτες για τις διευκολύνσεις προς μετανάστευση που προσέφερε το ΕΕΕΑ. Οι προβλέψεις του Γερμανού αποδείχτηκαν μάλλον μετριοπαθείς. Στη διάρκεια της επίσκεψής του, ο Βίσκοβιτς συγκέντρωσε περισσότερους από διακόσιους φακέλους εργατών από τη Διώρυγα του Σουέζ, η πλειοψηφία των οποίων δήλωνε πως δεν είχε αντίρρηση να δεχτεί «ανειδίκευτη εργασία σε εργοστάσια ή σε αγροτικές περιοχές...».⁹³ Μαζί με τις οικογένειές τους, πεντακόσια με επτακόσια άτομα ήταν έτοιμα προς άμεση αναχώρηση. Η κατάσταση άρχισε να γίνεται κρίσιμη καθώς φαινόταν πως κανείς δεν μπορούσε να προσφέρει μία αξιόπιστη λύση.

Σε μία προσπάθεια να ελέγξει την κατάσταση, ο Μιχάλης Μελάς, πρεσβευτής της Ελλάδας στο Κάιρο, κανόνισε μία συνάντηση διπλωματών στην πρεσβεία το Φεβρουάριο του 1954. Σε αυτή ζήτησε από τους προξένους και τους υποπροξένους των πόλεων της Διώρυγας του Σουέζ να προχωρήσουν άμεσα σε λεπτομερή καταγραφή των εργαζομένων στην περιοχή της Διώρυγας, προκειμένου να καταστρώσουν ένα συγκεκριμένο σχέδιο για την απομάκρυνσή τους.⁹⁴ Η μέχρι στιγμής μετανάστευση που βασιζόταν σε προσωπικές προσκλήσεις και χορήγηση δανείων δεν προσέφερε μία γρήγορη και αποτελεσματική λύση. Μόνο με παρέμβαση της ΔΕΜΕ μπορούσε να δοθεί λύση για μία μαζικής κλίμακας μετακίνηση υποψήφιων μεταναστών, αλλά εξαιτίας γραφειοκρατικών δυσχερειών κανένα αίτημα δεν διατυπώθηκε από τη ΔΕΜΕ προς την ελληνική κυβέρνηση μέχρι το Μάρτιο του 1955.⁹⁵ Η απότομη όμως αύξηση των υποψήφιων μεταναστών προκάλεσε μία δυσάρεστη εξέλιξη. Η κεντρική υπηρεσία της ΔΕΜΕ στη Γενεύη αποφάσισε πως οι Αιγυπτιώτες δεν είχαν πια δικαίωμα δανειοδότησης από την επιτροπή. Η απόφαση αυτή οφειλόταν στη διάδοση της πληροφορίας για προνομιακή μεταχείριση των Ελλήνων στην Αίγυπτο σε σχέση με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους που ζούσαν στην Αίγυπτο. Η ιταλική αντι-

92. ΑΕΕΕΑ/Αλληλογραφία διά ζητήματα μεταναστεύσεως ομογενών περιφέρειας Ισμαηλίας, Πορτ Σάιτ, 28/1/1954, Γερμανός προς Βίσκοβιτς.

93. ΑΕΕΕΑ/Αλληλογραφία διά ζητήματα μεταναστεύσεως ομογενών περιφέρειας Ισμαηλίας, 269/55, Αλεξάνδρεια, 18/2/1955, Βίσκοβιτς προς Rule.

94. ΑΕΕΕΑ/Αλληλογραφία διά ζητήματα μεταναστεύσεως ομογενών περιφέρειας Ισμαηλίας, Κάιρο, 15/2/1955, Καψάλης προς Βίσκοβιτς.

95. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 24/3/1955, Ιωαννίδου προς Μελά.

προσωπεία στη ΔΕΜΕ ήταν αυτή που διαμαρτυρήθηκε εντονότερα ζητώντας ανάλογη μεταχείριση για τους Ιταλούς της Αιγύπτου.

Η απόφαση της ΔΕΜΕ δεν ανέστειλε τη μεταναστευτική διαδικασία καθώς η ελληνική κυβέρνηση, μπροστά στον άμεσο κίνδυνο μαζικού επαναπατρισμού απόρων, ανέλαβε να καλύψει οικονομικά τη μετανάστευση των Ελλήνων από την Αίγυπτο «ως μετακινουμένων εξ Ελλάδος».⁹⁶ Στην πράξη δεν σημειώθηκε κάποια αλλαγή στη μεταναστευτική διαδικασία. Στη θεωρία, οι Έλληνες μιας παροικίας της διασποράς είχαν την ίδια ακριβώς μεταχείριση με εκείνους της μητρόπολης. Ως συνέχεια αυτής της απόφασης, στις 14 Ιανουαρίου 1956 με υπουργική απόφαση αποφασίστηκε πως 5% του συνολικού αριθμού όσων μετακινούνταν με τη φροντίδα του ελληνικού κράτους και της ΔΕΜΕ θα έπρεπε να είναι Έλληνες της Αιγύπτου.⁹⁷ Το ποσοστό αυτό αντιστοιχούσε σε περίπου 550 μετανάστες το χρόνο. Όπως δείχνει ο πίνακας που ακολουθεί, από το 1952 μέχρι και το 1956 μετανάστευσαν από την Αίγυπτο 1226 άποροι, υπό την αιγίδα της ΔΕΜΕ και του ΠΣΕ, ενώ άγνωστος παραμένει ο αριθμός των ατόμων που την εγκατέλειψαν χωρίς την οικονομική αρωγή του ΕΕΕΑ, καθώς δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για το συνολικό αριθμό των Αιγυπτιωτών που μετανάστευσαν το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, αλλά και τη δεκαετία του 1950. Από τα στοιχεία των υπηρεσιών διαβατηρίων των προξενικών αρχών στην Αίγυπτο δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα καθώς πολλοί από όσους αναχωρούσαν φρόντιζαν να το κάνουν με διαβατήρια στα οποία προβλεπόταν η επιστροφή στην Αίγυπτο, επειδή πραγματοποιούσαν αρχικά ένα διερευνητικό ταξίδι στη χώρα υποδοχής πριν καταλήξουν εκεί για μόνιμη εγκατάσταση.⁹⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ

Μετανάστευση άπορων Ελλήνων από την Αίγυπτο υπό της αιγίδα της ΔΕΜΕ και του ΠΣΕ

	<i>Αυστραλία</i>	<i>Αργεντινή</i>	<i>Χώρες Αφρικής</i>	<i>Σύνολο</i>
1952-1954	404	—	4	408
1955	418	1	3	422
1956	377	—	19	396

Πηγή: ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/1959-1965, 2513, Αθήνα, 4/1/1961, Χ. Αλεξανδράκη προς Βεϊνόγλου.

96. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, 20/1/1956, Ιωαννίδου προς Μελά.

97. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 14/1/1956.

98. ΑΕΕΕΑ/57/Γενικών Βασιλικών Προξενίων Ελλάδος, Αλεξανδρείας, 1947-1955. Σημείωμα εμπιστευτικών επί της θέσεως ορισμένων ζητημάτων ενδιαφερόντων το Γενικών Προξενίων της Ελλάδος διά την ετοιμαζομένην υπ' αυτού σύντομον ανασκόπησιν έτους 1948 [χ.χ.-χ.τ.]

Το αίτημα για ένταξη των Αιγυπτιωτών στο ελλαδικό πρόγραμμα μεταπολεμικής μετανάστευσης είχε τεθεί για πρώτη φορά στη συνάντηση του 1952 και έκτοτε επαναφερόταν τακτικά.⁹⁹ Το Φεβρουάριο του 1956 η Mollie Rule, υπεύθυνη των γραφείων του ΠΣΕ στην Αθήνα, αναγνώριζε πως ο αριθμός των 550 μεταναστών ήταν πολύ μικρός για να καλύψει τις ανάγκες των Ελλήνων της Αιγύπτου που επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν.¹⁰⁰ Το ΕΕΕΑ μέσω του εκπροσώπου του στην Αθήνα ζητούσε από την ελληνική κυβέρνηση, μερικούς μόλις μήνες πριν από την κρίση στο Σουέζ, να αυξήσει άμεσα το ποσοστό σε 10%.¹⁰¹ Η ανησυχία γινόταν ολοένα εντονότερη μεταξύ των Ελλήνων αξιωματούχων για μία κοινωνική αναταραχή που θα μπορούσε να λάβει χώρα στην Αίγυπτο ή στην Ελλάδα από μάζα απόρων. Ο καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Σωτήρης Αγαπητίδης, αντιπρόεδρος του ελληνικού Συμβουλίου Μεταναστεύσεως, μετά από μία επίσκεψή του στην Αίγυπτο το Φεβρουάριο του 1956 υποστήριζε σχετικά πως «εάν δεν ενισχυθή η μετανάστευσις των Ελλήνων, τα πρόσωπα τα οποία δεν θα καταστή δυνατόν ν' αναχωρήσουν, θα ακολουθήσουν ανατρεπτικές ιδέας, προς μεγάλην ζημίαν του όλου Ελληνικού στοιχείου της Αιγύπτου ή θα έρχονται εις τας Αθήνας ως πρόσφυγες ζητούντες κρατικήν αντίληψιν».¹⁰²

Το θέμα όμως της ένταξης των Αιγυπτιωτών στο ελλαδικό μεταπολεμικό πρόγραμμα μετανάστευσης στις αρχές του 1956 είχε μία ακόμη διάσταση. Ένας ιδιότυπος ανταγωνισμός αναπτύχθηκε ανάμεσα σε αυτούς και τους υποψήφιους μετανάστες από την Ελλάδα, επειδή το ελληνικό κράτος έδινε προτεραιότητα στους τελευταίους.¹⁰³ Έτσι, την περίοδο που ακολούθησε, η ηγεσία της ελληνικής παροικίας στην Αίγυπτο επικέντρωσε ξανά τις προσπάθειές της στη διαφήμιση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των Αιγυπτιωτών σε σχέση με τους υποψήφιους μετανάστες από την Ελλάδα.¹⁰⁴ Προς αυτή την κατεύθυνση, και σύμφωνα με την πρακτική που είχαν αναπτύξει από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, οι ιθύνοντες του ΕΕΕΑ προσπάθησαν να «εκμεταλλευτούν» την παρουσία του Δημήτρη Λάμπρου στη θέση του επικεφαλής της ελληνικής πρεσβείας στην Καμπέρα της Αυστραλίας. Ο Λάμπρος είχε γεννηθεί στην Αλεξάνδρεια το

99. ΑΕΕΕΑ/Πρακτικά συνεδριάσεων Διοικητικού Συμβουλίου, 09/06/1955-06/01/1961. Συνεδριάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου του ΕΕΕΑ στις 20 Οκτωβρίου 1955.

100. ΑΕΕΕΑ/Rearrangement of situation related to the migration of Greeks from Egypt under the auspices WCC/ICEM, R-28, Αθήνα, 16/2/1956, Rule προς Βίσκοβιτς.

101. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 29/6/1956, Μαμόπουλος προς ΔΕΜΕ.

102. ΑΕΕΕΑ/Rearrangement of situation related to the migration of Greeks from Egypt under the auspices WCC/ICEM, Αθήνα, 24/2/1956, Ιωαννίδου προς Μελά.

103. ΑΕΕΕΑ/Rearrangement of situation related to the migration of Greeks from Egypt under the auspices WCC/ICEM, 5855, Αθήνα, 9/2/1956, Ράλλης προς ΔΕΜΕ.

104. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Αθήνα, 29/6/1956, Μαμόπουλος προς ΔΕΜΕ.

1903 και είχε σπουδάσει στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας πριν την ένταξή του στο διπλωματικό σώμα. Το 1953 τοποθετήθηκε στη θέση του πρεσβευτή στην Καμπέρα και από τη θέση αυτή προσπάθησε επίσης να προωθήσει την ελληνική μετανάστευση από την Αίγυπτο. Με ένα σημείωμα που απηύθυνε στις 30 Αυγούστου 1956 στο Υπουργείο Μετανάστευσης ζήτησε την ειδική μεταχείριση των Ελλήνων ανέργων της Διώρυγας: «A category worthy of attention are those who were, until recently, or still are employed at the various British military establishments of the Suez Canal. [...] many of them had expressed the wish to settle in Australia, when their employment with the British would come to an end».¹⁰⁵ Η κρίση του Σουέζ που κορυφώθηκε τους επόμενους μήνες διέκοψε κάθε εξέλιξη στο ζήτημα της μετανάστευσης. Μετά από αυτήν, η διαδικασία θα ξεκινήσει και πάλι μέσα σε ένα διαφορετικό αιγυπτιακό πολιτικό περιβάλλον, αλλά με την ίδια οργάνωση και στόχους.

Συμπέρασμα

Η αποχώρηση των Ελλήνων από την Αίγυπτο, την περίοδο που ακολούθησε το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι την κρίση του Σουέζ, είχε το χαρακτήρα μιας οικονομικής μετανάστευσης. Μετανάστες και οι ίδιοι στη χώρα του Νείλου, αντιμετώπισαν το οξύ πρόβλημα της ανεργίας αμέσως μετά το 1945. Αυτή η παράμετρος είναι σημαντική στην εξήγηση του φαινομένου της αποχώρησης, αλλά όχι αρκετή. Μεταξύ των παροικιακών οργανισμών, το ΕΕΕΑ, ως ο πιο «εξωστρεφής» οργανισμός, ασχολήθηκε περισσότερο ενεργά με το ζήτημα. Αξιοποιώντας κοινωνικές σχέσεις και επαφές με διπλωματικούς αντιπροσώπους του ελληνικού κράτους, συνέλεγε πληροφορίες σχετικά με πιθανούς προορισμούς τους οποίους παρουσίαζε στις σελίδες του *Δεκαπενθήμερου Δελτίου*. Η επιλογή ενός κέντρου της ελληνικής διασποράς, όπως ήταν η Αυστραλία, ή των βρετανικών και γαλλικών αποικιών, κατά δεύτερο λόγο, βοήθησε στην καλύτερη προσαρμογή των μεταναστών καθώς αυτοί εντάσσονταν σε μηχανισμούς ενσωμάτωσης με οικεία χαρακτηριστικά. Βασική επιδίωξη των ιθυνόντων του ΕΕΕΑ ήταν να μετατρέψουν την ανεργία στους κόλπους της παροικίας σε επιχειρηματική ευκαιρία. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε η αντίληψή τους περί «ενιαίου εμπορικού χώρου» της ελληνικής διασποράς και η ανάγκη για διεύθυνση του αιγυπτιακού κεφαλαίου σε νέες αγορές.

Καθώς ο αριθμός των υποψήφιων να μεταναστεύσουν αυξανόταν, και προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητα της διαδικασίας, το ΕΕΕΑ συνεργάστηκε με το ελληνικό κράτος και τους διεθνείς οργανισμούς. Οι εργαζόμενοι

105. ΑΔΕΜΕ/Αίγυπτος/Μέχρι το 1958, Καμπέρα, 30/8/1956, Λάμπρος προς Heyes & Holt.

στις βρετανικές υπηρεσίες της Διώρυγας αποτέλεσαν το πιο σημαντικό πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπίσουν καθώς η συγκέντρωσή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα όξυνε το πρόβλημα της ανεργίας. Η δραστική πολιτική αλλαγή στην Αίγυπτο το 1952, με την επανάσταση των Ελεύθερων Αξιωματικών, μπορεί να διαμόρφωσε συνθήκες για ταχύτερους ρυθμούς μετανάστευσης, αλλά αυτή αποτελούσε μία βιωμένη πραγματικότητα αρκετά χρόνια πριν από την άνοδο του Νάσερ στην εξουσία το 1954. Η μεταπολεμική μετανάστευση των άνεργων και άπορων Αιγυπτιωτών, στο βαθμό που ήταν οργανωμένη, υπήρξε μία καλά σχεδιασμένη επιχείρηση από την παροικιακή ηγεσία και τους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους με διπλή στόχευση: α) την αποσυμφόρηση της ελληνικής παροικίας και β) την αποτροπή ενός κύματος «επαναπατρισμού» τους. Σκοπός, δηλαδή, ήταν να λειτουργήσει ως βαλβίδα αποσυμπίεσης των κοινωνικών πιέσεων στο εσωτερικό της παροικίας, αλλά και ως τρόπος αποτροπής συγκέντρωσης μιας μάζας απόρων στην Ελλάδα σε μία περίοδο οικονομικής δυσχέρειας και έντονης αντικομμουνιστικής δράσης. Γίνεται λοιπόν σαφές πως πίσω από τη μετανάστευση βρισκόταν μία κεντρική πολιτική επιλογή: η διαφύλαξη της κοινωνικής τάξης, τόσο στην Αίγυπτο όσο και στην Ελλάδα.

RÉSUMÉ

Angelos Ntalachanis, *Entre paroikia, métropole et diaspora. Stratégies de migration pour les Grecs de l'Égypte, 1945-1956*

La majorité de la population grecque s'étant installée en Égypte à partir du début du XIXe siècle, a quitté définitivement le pays au cours des années qui ont suivi la Seconde Guerre mondiale. Pendant la période en question, les Grecs devaient répondre de façon urgente à un dilemme: soit s'adapter à la nouvelle réalité égyptienne, tant sur le plan social et économique que sur le plan culturel, soit quitter le pays. En même temps qu'un débat sur l'adaptation était en cours, un mouvement de migration s'est mis en place, suivant deux voies principales: vers la Grèce et vers des destinations, qui étaient pour la plupart des centres de la diaspora grecque. La position adoptée par l'État grec concernant ce mouvement de migration était claire: l'État grec a non seulement essayé d'empêcher un rapatriement massif de ses «compatriotes», mais il a aussi organisé leur migration vers des destinations lointaines, en coopération étroite avec la Chambre de Commerce grecque d'Alexandrie et des organisations internationales (le Conseil œcuménique des églises et le Comité intergouvernementale des Migrations de l'Europe). En examinant les stratégies adoptées visant à faciliter la migration des Grecs de l'Égypte, cet article tente d'insérer le phénomène du départ de Grecs de l'Égypte dans un contexte plus vaste à partir de trois axes différents: la réalité égyptienne (nationale et communautaire), la réalité grecque de la métropole et celle de la diaspora, et ce afin d'analyser les facteurs qui ont sapé les fondements de la présence grecque en Égypte. Notre analyse se fait à trois échelles: à l'échelle individuelle d'abord, en se focalisant sur le rôle des acteurs; puis à l'échelle institutionnelle, à savoir des institutions grecques et internationales fonctionnant en Égypte; et enfin, à l'échelle étatique, en examinant à la fois la politique de l'État grec et celle de l'État égyptien. Un regard croisé sur ces trois échelles nous permet de mettre en lumière les particularités, les configurations complexes et les différents enjeux du mouvement migratoire des Grecs d'Égypte dès la fin de la guerre et jusqu'à la crise de Suez, bien en amont du mouvement d'«exode» du début des années 1960.